

İbn Sînâ Mantığında Zatî-Vasfî Ayırımının Varlığı Tutarlı Bir Şekilde İleri Sürülebilir mi? İkincil Literatüre Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme

FATMA KARAİSMAİL*

Öz

Bu makale, İslam mantığına dair modern çalışmalarda İbn Sînâcı mantıkta çoğu zaman bütün yüklemli önermeler; kimi zamansa sadece modal “yüklemli” önermeler bağlamında var olduğu ileri sürülen zatî-vasfî önerme ayırımını eleştirel bir gözle ele almayı ve İbn Sînâcı mantıkta yüklemli önermeler bağlamında tutarlı bir zatî-vasfî ayırımının elde edilmesinin imkânını sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla makalede ilk olarak çağdaş İslam mantığı araştırmalarındaki zatî-vasfî önerme açıklamalarına büyük ölçüde dayanak olarak gösterilmesi sebebiyle İbn Sînâ'ya (ö. 428/1037) göre genel mutlak önermelerin iki yorumu ve zorunlu önerme türleri tasvir edilmektedir. Bunun ardından ikincil literatürde yer alan zatî-vasfî önerme ayırımına dair açıklamalar, İslam mantığı araştırmalarına yön veren çalışmalara imza atan Tony Street'in konuyla ilgili görüşleri merkezinde analiz edilmektedir. Sonrasında ise modern çalışmalardaki konuyla ilgili açıklamalardan bağımsız olarak İbn Sînâcı mantıkta bütün yüklemli önermeleri içeren bir zatî-vasfî önerme ayırımının yapılmasının imkânı tartışılmaktadır. Makalenin temel iddiası ise İbn Sînâ mantığında yüklemli genel mutlak ve modal önermelerin tamamını kapsayan bir zatî-vasfî ayırımının bulunmadığı ve ikincil literatürde bu ayırma dair açıklamaların birçok yönden problem ihtiva ettiği.

Anahtar Kelimeler: İbn Sînâ, yüklemli önerme, zatî önerme, vasfî önerme, modalite, Tony Street.

* Dr./PhD İstanbul, Türkiye. ORCID: 0000-0003-4447-4788, e-posta: fatmakaraismail@gmail.com
Bu makale TÜBİTAK 2219 Yurt Dışı Doktora Sonrası Araştırma Burs Programı kapsamında desteklenen “İslam ve Latin Mantık Geleneklerinde Modalite: Karşılaştırmalı Bir Analiz” başlıklı doktora sonrası araştırma projemin bir çıktısıdır. Bu vesileyle proje çalışmalarımı sürdürdüğüm IMT School for Advanced Studies Lucca'da proje danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr. Amos Bertolacci'ye şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu makalenin yazımındaki katkıları sebebiyle hocam Prof. Dr. M. Cüneyt Kaya'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

DOI: 10.26570/isad.1445346 • Gelis/Received 29.02.2024 • Kabul/Accepted 21.03.2024

Atıf/Citation Karaismail, Fatma, “İbn Sînâ Mantığında Zatî-Vasfî Ayırımının Varlığı Tutarlı Bir Şekilde İleri Sürülebilir mi? İkincil Literatüre Yönelik Eleştirel Bir Değerlendirme”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 52 (2024): 25-59.

Abstract

The aim of this article is to critically analyze the “essential (*dhāti*)-descriptive (*waşfi*)” distinction in Avicennian logic, which is often claimed to exist in modern Islamic logic studies in the context of categorical propositions, and to question the possibility of obtaining a consistent essential - descriptive distinction about categorical propositions. To this end in this article, two interpretations of general absolute propositions, which have critical importance in this context, will be introduced first and then the types of necessary propositions according to Ibn Sînâ (d. 428/1037) will be explained since they are largely taken as the basis for the explanations of the essential-descriptive distinction in contemporary Islamic logic studies. Following this, the explanations in the secondary literature on the “essential-descriptive” distinction will be analyzed through the lens of Tony Street’s views on the subject, who has authored pioneering studies in Islamic logic. The main claim of this article is that it is not possible to make a consistent “essential-descriptive” distinction that covers all categorical propositions in Avicennian logic and, as a result, the explanations of this distinction in the secondary literature are misleading.

Giriş

Çağdaş İslam mantığı araştırmalarında İbn Sînâ’ya atıfla sıklıkla yer verilen ayırmalardan biri de yüklemli önermeler bağlamındaki zati-vasfî önerme ayırımıdır. Bu ayırımı işaret eden araştırmacılara göre İbn Sînâ, önerme sisteminde yüklemli önermeleri temelde “zati” (İng. *referential/substantial/essential*) ve “vasfî” (İng. *descriptive/qualitative*) okumaya tâbi tutmuş, bu iki okumaya tekabül eden önermeler İbn Sînâ sonrası gelenekte de “zati” ve “vasfî” olarak isimlendirilmiş ve bu ayırım genel bir kabul görmüştür. İbn Sînâ mantığına dair ikincil literatürde zati-vasfî ayırımını ilk defa Tony Street dillendirmiş, diğer araştırmacılar da büyük oranda onun konuyla ilgili açıklamalarından hareketle bu ayırımı yer vermişlerdir. Street’e göre zati okuma, “zat olarak var oldukları sürece en az bir defa, önermenin konusu tarafından delalet edilen şeylerle ilgiliyken” vasfî önerme, “özne, kendisiyle birlikte vazedilen şeyle nitelendiği sürece özne tarafından delalet edilen şeyleri” ifade etmektedir. Street açısından zati-vasfî ayırımının İbn Sînâ’daki temel referans noktası, İbn Sînâ’nın *el-İşârât*’ta yer verdiği ikinci ve üçüncü tür zorunlu önermelerin sahip oldukları zorunluluk şartlarıdır ve bu iki şart, diğer mutlak ve modal önermelere de uygulanabilir. Street’e göre İbn Sînâ, zati-vasfî ayırımına, genel mutlak önermelerin kendileri cinslerinden çelişik ve düz döndürmelerini elde etmek ve iki Barbara problemi bağlamında ihtiyaç duymuştur.

Bu makale, Street’in çalışmaları başta olmak üzere, İslam mantığına dair araştırmalarda anlatıldığı şekliyle İbn Sînâ mantığında mutlak ve modal önermeler bağlamında var olduğu iddia edilen “zati-vasfî” ayırımının söz konusu olup olmadığını ve çağdaş araştırmalardaki bu açıklamalardan bağımsız olarak İbn Sînâcı mantıkta lafzen bulunmayan “zati-vasfî”

ayırımına mâna bakımından tutarlı şekilde ulaşmanın imkânını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu iki hususun açıklığa kavuşturulması İbn Sînâ'nın yüklemli önerme anlayışının doğru bir şekilde anlaşılması bakımından son derece önemlidir. Bu amaçla, makalenin ilk iki bölümünde İbn Sînâ'ya göre genel mutlak önermelerin iki yorumu ve zorunlu önerme türleri, genel bir çerçeve oluşturmak için özet bir şekilde ortaya konulacaktır. Bu bölümde İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ'*: *el-Kıyâs*, *eş-Şifâ'*: *el-Burhân*, *el-Muhtasarü'l-evsat*, *en-Necât* ve *el-İşârât* gibi bu konuları ele aldığı temel mantık kitapları esas alınacaktır. Üçüncü bölümde ise öncelikle bu ayrımı İbn Sînâ bağlamında literatüre kazandıran ilk araştırmacı olan Street'e göre bu ayrımın tanımı ve dayanakları incelenecek, sonrasında ise bu açıklamalardan bağımsız olarak İbn Sînâ mantığında yüklemli önermeler bağlamında zatî-vasfî ayrımının tutarlı bir şekilde açıklanmasının imkânı tartışılacaktır. Bu bölümde son olarak Street'ten hareketle İbn Sînâ'da zatî-vasfî ayrımının varlığını kabul eden El-Rouayheb, Strobino gibi araştırmacıların konuyla ilgili yorumları, elde edilen neticelerden hareketle değerlendirilecektir.

1. İbn Sînâ'ya Göre Genel Mutlak Önermelerin İki Yorumu

İbn Sînâ, beş tümel ve yüklemeleme anlayışının bir neticesi olarak tümel bir önermede yüklemli sürekli olmasının yanı sıra süreksiz olmasının da muhtemel olduğunu belirtmiş,¹ tümel önermenin öznesinin özellikleri arasında da tıpkı yüklem gibi özne-terimin de öznenin zatı için sürekli ya da süreksiz olabileceğini vurgulamıştır.² Bu doğrultuda İbn Sînâ, herhangi bir kip içermeyen “Her C B'dir” tümel olumlu genel mutlak önermesinin, ister sürekli olarak ister sürekli olmaksızın C ile nitelenen her bir ferdin; bir zamanda, bir halde ya da sürekli olup olmadığı belirtilmeksizin B olmakla da nitelendiğini ifade ettiğini öne sürmüştür.³ Bu görüşünün sonucu olarak İbn Sînâ, *eş-Şifâ'*: *el-Kıyâs*'ta tümel önermenin öznesine dair açıklamalarından hemen sonra bu genel mutlak önerme anlayışı neticesinde tasarlanması mümkün önermelere yer vermektedir. Bu bağlamda İbn Sînâ, olumlu olmakla birlikte her birinin halinin farklı olduğunu ifade ettiği “Her insan canlıdır”, “Her hareketli cisimdir”, “Her taş hareketsizdir”, “Her Rey'den Bağdat'a giden Kirmanşah'a ulaşır” önermeleri gibi, özne-terim ve yüklemli, öznenin zatı için zorunlu ve sürekli olup olmaması bakımından farklılık gösteren genel mutlak önermeleri incelemiştir.⁴

1 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât*, s. 181.

2 İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-Mantık: el-Kıyâs*, s. 20-21. İbn Sînâ'nın bu görüşünün ayrıntılarıyla ilgili bk. Karaismail, “İbn Sînâ ve Fahreddin er-Râzî'ye Göre Tümel Önermenin Öznesi”, s. 282-85.

3 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât*, s. 198.

4 İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-Mantık: el-Kıyâs*, s. 21-23.

İbn Sînâ'nın bu bağlamdaki en dikkat çeken örneği ise hem özne-terimin hem de yüklem, öznenin zatı için süresiz zorunlu olduğu, "Her uyanık uyuyandır" (*küllü müsteykız fe-innehû nâim*) önermesidir.⁵ Bu önerme, en az bir vakitte uyanık olmakla nitelenen her şeyin, hiç şüphesiz bir vakitte uyuyan olduğu anlamına gelmektedir. Öznenin zatının, özne-terim ve yüklemle birbirlerinden farklı zamanlarda nitelenmesinin mümkün olması İbn Sînâ'ya, burada görüldüğü üzere, öznenin niteliği ile yüklem çelişik olduğu önermeler kurma imkânı vermiştir. İbn Sînâ bu bağlamda aynı özellikte olan "Her nefes alan nefes verendir" (*küllü müstenşik fe-innehû nâfih*) ve "Her doğanın ana rahminde varlığı vardır" (*küllü mevlûd fe-inne lehû vücûden fı'r-rahm*) önermelerine de yer verir. Buna göre "Her nefes alan nefes verendir" önermesiyle nefes alan olmakla nitelenen her şeyin, zatı var olduğu sürece ya da nefes alan olduğu zaman içinde nefes veren olduğu değil; bu şeyin nefes veren olmakla nitelendiği bir zaman olduğu kastedilir. Aynı şekilde "Her doğanın ana rahminde varlığı vardır" önermesi, her doğanın, doğmuş olduğu zamanda ana rahminde olduğu anlamında değil, doğmuş olmakla nitelenen her şeyin, doğmuş olduğu süre dışındaki bir vakitte ana rahminde olmakla nitelendiği anlamındadır.⁶

İbn Sînâ "Her B A'dır" şeklinde ifade edilen genel mutlak önermenin anlamını bu şekilde izah etmekle birlikte *el-Muhtasarul-evsat*'ta, tümel önermenin öznesi için tespit ettiği beş özelliği açıkladıktan sonra bu özellikler doğrultusunda yorumlanan öznenin iki bakımdan anlaşılabilirliğini şu şekilde ifade etmektedir:

"Her B" sözümüzün anlamı, akılda bilfiil B olmakla nitelenen şeylerden her biridir. Sonra bu, iki bakımdan anlaşılabilir: Birincisi, akılda B olan ve aklın da böyle olduğunu varsaydığı şeylerden her biridir. İkincisi ise akılda B olan şeylerden her biridir ve bunun B ile nitelenmiş olması, bir zamanda kesinlikle bilfiil B olduktan sonra aklın onu böyle varsayıp varsaymamasının dikkate alınmadığı, bilfiil bir durumdur. Bu iki bakış açısı (*i'tibâr*) arasında fark vardır. Çünkü sen "her hareketli" dediğinde ve bununla her

5 İbn Sînâ, "Her uyuyan uyanıktır" önermesini bir grubun görüşü olarak aktarmaktadır (İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-Mantık: el-Kıyâs*, s. 28). Bu, bu önerme yorumunun İbn Sînâ'dan önce de var olduğunu göstermektedir. Tûsî de Aristoteles'in *Ta'limu'l-evvel'de* "Her uyanık uyuyandır", "Her uyuyan uyanıktır" önermesi gibi önermeleri kullandığını ifade etmektedir. Tûsî, *Şerhu'l-Işârât*, I, 314-15. Thom, Aristoteles'in *De Somno et Vigilia* adlı eserinde benzer önermelerin bulunduğunu belirtmektedir (Thom, "Logic and Metaphysics in Avicenna's Modal Syllogistic", s. 373-74). Aristo'nun söz konusu açıklamaları için bk. Aristotle, *On Sleep*, 454a18-30. Street ise Aristoteles'in bu doğrultudaki açıklamalarının *Analytica Priora*'da (*Birinci Analitikler*) yer aldığına işaret etmektedir (bk. Aristotle, *Prior Analytics*, 40a36-39).

6 İbn Sînâ, *eş-Şifâ' el-Mantık: el-Kıyâs*, s. 23.

bilfiil hareketliyi ve bilfiil hareketli varsayımı kastettiğinde, senin onu bu nitelikle varsayman esnasında ona durağanlığın yüklenmesi doğru olmaz. Ancak bununla -gerek nitelemen esnasında gerek başka bir vakitte- nasil olursa olsun kendisi için bilfiil hareketin olduğu her şeyi kastedersen onu hareketli olarak nitelemenle birlikte ona bilfiil durağanlığı yüklemen imkânsız olmaz.⁷

İkinci yoruma göre alınan önermelerde örneğin “her hareketli” ile ister bu nitelenme esnasında isterse de başka bir vakitte, kendisi için bilfiil “hareket” söz konusu olan her bir şey kastedilir ve “hareketli” niteliği ile nitelenmiş olan bu zata “durağan” yüklemi bilfiil yüklenebilir. Çünkü kendisine bir vakitte bilfiil hareketin yüklendiği zatın, aklın onun hakkındaki bu hükmü esnasında ona yüklenmemiş olması ve bu esnada bu zatın durağan olması mümkündür. Hareketin bir şeye bilfiil yüklenmesi yani bir şey için “hareketin bilfiil söz konusu olması”, bu şeye, hüküm esnasında ya da başka bir vakitte hareketin bilfiil yüklenmesinden daha geneldir. Bu durum, *vaz*’ akdi hakkında söz konusu olduğu gibi yüklemleme akdi hakkında da söz konusudur. Örneğin “Filanca kişi hareketlidir” önermesi, bu şey için bilfiil hareketin söz konusu olduğu (*lehül-hareke*) anlamına gelmektedir ve onda bu hareketin zamanı ifade edilmese bile bu önerme kendinde doğru ya da yanlıştır. Bu bakımdan İbn Sînâ, bu önermenin anlamını açıklarken “nitelenmiş” (*mevsûf*), “nitelenir” (*yûsafü*) ve “nitelendi” (*vusife*) gibi lafızları kullanmaksızın “kendisi için bilfiil hareket söz konusu olan” (*lehül-hareke*) ifadesini kullanmasının sebebinin; yüklem, vakit bildirmeksizin mutlak olarak öznenin zatına yüklenmesi istendiğinde vakit bildiren lafızların yüklem olarak kullanılmasının nahoşluğu olduğunu söylemektedir. İbn Sînâ’ya göre, “her hareketli” sözünün “akılda bilfiil hareketli olmakla *nitelenen* her şey” anlamına gelmesiyle “akılda kendisi için bilfiil ‘hareket’ söz konusu olan her şey” anlamına gelmesi arasında fark vardır.⁸ İlk yoruma göre alınan önermelerde ise yüklem öznenin zatına, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği esnada yüklenir. Bu önerme yorumuna göre “her hareketli” ile “her bilfiil hareketli olan ve bilfiil hareketli olduğu varsayılan” kastedilir ve bu sebeple bu varsayım esnasında bu özneye “durağan” yüklemine yüklenmesi mümkün değildir.

7 İbn Sînâ, *el-Muhtasarul-evsat*, s. 100-101. Takcı, İbn Sînâ, erken dönem eserlerinden biri olan *el-Muhtasarul-evsat*’ın kaynaklarda *el-Mücezü’l-kebir* ismiyle de geçtiğini ve bu eserin, İbn Sînâ’nın *el-Mücezü’s-sagîr fi’l-mantık* ve *el-Mücezü’l-evsat fi’l-mantık* adlı eserleriyle birlikte *eş-Şifâ’* külliyyatının ön hazırlığı niteliğinde olduğunu aktarmaktadır (bk. Takcı, *İbn Sînâ’nın el-Muhtasarul-Evsat fi’l-Mantık Adlı Risalesi Üzerine Bir İnceleme*, s. 25-26; eserle ilgili ayrıca bk. Gutas, *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, s. 433).

8 İbn Sînâ, *el-Muhtasarul-evsat*, s. 101.

İbn Sînâ'nın burada yer verdiği iki önerme yorumu Aristoteles'in (ö. m.ö. 322) *De Sophisticis Elenchis*'te (*Sofistçe Çürütmeler*) bahsettiği ve sonrasında "birleşik (*composite*)-ayrık (*divided*) okuma" olarak isimlendirilen iki okuma biçimini andırmaktadır. Zira Aristoteles bu bağlamda, "Yürümesi mümkündür oturanın ve yazması yazmayanın" sözündeki sözcüklerin birleşik okumasıyla ayrıştırılarak okunması arasında fark olduğunu kaydetmektedir. Örneğin sözcükleri bir araya getirip "Oturanın-yürümesi (oturarak yürümek anlamında) mümkündür" ve "Yazmayanın-yazması (yazmayarak yazmak anlamında) mümkündür" denilmesi aynı anda hem yazmanın hem yazmamanın mümkün olması anlamını taşımaktadır. Eğer bu birleştirme yapılmasa söz konusu ifade, birinin yazmadığında da yazma gücüne sahip olduğu anlamına gelmektedir.⁹ İlk bakışta Aristoteles'in burada işaret ettiği ayrımın, İbn Sînâ'nın burada sözünü ettiği ayrımınla örtüştüğü söylenebilir. Fakat çağdaş araştırmalarda konunun Aristoteles ve Latin mantıkçılar bağlamındaki görünümünün *de re* ve *de dicto* ayrımını da içerecek şekilde değerlendirilmesi sebebiyle bu konuda kesin bir hüküm verebilmek için İslam modal mantık çalışmalarında *de re* ve *de dicto* ayrımını da içeren ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç vardır.¹⁰

İbn Sînâ ve bu iki yoruma İbn Sînâ'dan sonra düzenli bir şekilde yer veren Fahreddin er-Râzî¹¹ her ne kadar bu iki önerme yorumunu genel mutlak önermelerden hareketle izah etmiş olsalar da, bu iki yorumun genel mutlak önermelere mahsus olduğuna dair bir açıklamada bulunmamışlardır.

9 Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, 166a 23-33. İbn Sînâ'nın konuya dair açıklamaları için bk. *Kitâbü'ş-Şifâ: Sofistik Deliller*, s. 10; konuyla ilgili ayrıca bk. Thom, *Medieval Modal Systems*, s. 7.

10 Örneğin Abelard'a göre birleşik ve ayrık, *de re* ve *de dicto* ayrımının bir arada ele alındığı açıklamalar için bk. Thom, *Medieval Modal Systems*, s. 45-47. Street'in, zatî-vasfî ve birleşik-ayrık ayrımının özdeş olup olmadığı ile ilgili açıklamalarının kısa bir özeti için bk. Kuşlu, *Nasîruddin Tûsî'de Önermeler Mantığı*, s. 127-28; bu konuda ayrıca bk. Thom, *Medieval Modal Systems*, s. 68.

11 Fahreddin er-Râzî, mantık kitaplarında tutarlı bir şekilde, tümel yüklemli önermenin öznesinin beş özelliğine dair açıklamalarının akabinde İbn Sînâ'nın burada izah ettiği iki yoruma yer vermiştir. Râzî, *Şerhu'l-İşârât*'ta bu iki yorumu, İbn Sînâ'nın *el-Muhtasaru'l-evsat*'taki tutumuna paralel olarak tümel yüklemli önermenin öznesinin beş özelliğini aktardıktan sonra bu önermelerin iki muhtemel okuma biçimi olarak incelemektedir (bk. Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât*, I, 199-201). *el-Mûlahhas*'ta ise hakiki önermelerin öznesinin beş özelliğinin akabinde bu özellikler doğrultusunda yorumlanan önermeler hakkında söz konusu olan iki yorumdan söz etmektedir (bk. Fahreddin er-Râzî, *Mantıku'l-Mûlahhas*, s. 142). Râzî, *Şerhu Uyûni'l-hikme*'de ise söz konusu beş özelliğin devamında söz konusu iki yorumu, tümel önermenin öznesinin altıncı özelliği olarak dikkate almakta ve toplamda altı özellikten bahsetmektedir (bk. Fahreddin er-Râzî, *Şerhu Uyûni'l-hikme*, vr. 27^a-28^a). Râzî'nin konuyla ilgili açıklamaları için ayrıca bk. Karaismail, *Fahreddin er-Râzî'nin Önerme Anlayışı*, s. 102-103).

Dolayısıyla ileride açıklanacağı üzere, bu iki yorumun vakti ve münteşir önermeler hakkında da söz konusu olabileceği hususuna dikkat etmek gerekmektedir. Çalışmanın bu aşamasında ise bu iki yorum, genel mutlak önermeler bağlamında ele alınacaktır. Buna göre, İbn Sînâ'nın burada ifade ettiği ikinci yoruma göre dikkate alınan genel mutlak önermeler, buraya kadar izah edilen genel mutlak önermelerdir ve bu bakımdan bu önermelerden, genel mutlak önermelerin "aslı yorumu" olarak söz edilmesi mümkündür. Dolayısıyla yüklem, öznenin zatının özne-terimle bilfiil nitelendiği süre zarfında öznenin zatına yüklenme zorunluluğu olmaması nedeniyle "Her uyanık uyuyandır" ve "Her nefes alan nefes verendir" gibi önermeler bu yoruma göre doğrudur. Aslı anlamdaki genel mutlak önermelerin muhtemel anlamlarından biri olan ilk yoruma göre yorumlanan genel mutlak önermelerde ise yüklem, öznenin zatının özne-terimle bilfiil nitelendiği süre zarfında öznenin zatına yüklenir. Dolayısıyla bu önerme yorumuna göre "Her uyanık uyuyandır" ve "Her nefes alan nefes verendir" önermeleri doğru olmaz. İbn Sînâ ilk yoruma göre dikkate alınan genel mutlak önermeleri *el-Hikmetü'l-meşrikiyye*'de tümel olumlu yüklemli önermeler arasında zikredip "muvâfık" (*el-muvâfıka*) önermeler olarak adlandırmıştır. Bu önerme yorumuna göre "Her B C'dir" önermesi, sürekli ya da süreksiz olup olmadığına dair ek bir kayıtla kayıtlanamazsınız, öznenin zatının B olduğu süre zarfında C olduğu anlamına gelmektedir.¹²

Bu noktada genel mutlak önermelerin ilk yorumunun, İbn Sînâ'nın genel mutlak önermenin kendi cinsinden çelişik bulmak için başvurduğu¹³ ve tümel olumsuz genel mutlak önermeyi genel mutlak önerme olarak düz döndürebilmek için işaret ettiği,¹⁴ sonrasında Râzî tarafından da "genel örfî" olarak isimlendirilen önermelerle karıştırılmaması gerektiği bilhassa vurgulanmalıdır. Zira genel örfî önermeler, özne-terimle yüklem *sürekliliğini* ifade ederken, ilk yoruma göre yorumlanan genel mutlak önermelerde yüklem, sürekli ya da süreksiz olarak özneye yüklenebilmektedir. Örneğin ilk yoruma göre yorumlanan "Her yazı yazan, parmaklarını hareket ettirir" genel mutlak önermesi, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği süre boyunca yüklem öznenin zatına yüklendiğini ifade ederken, yine bu yoruma göre dikkate alınan "Her veremli öksürür" genel mutlak önermesi de, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği bazı zamanlarda yüklem öznenin zatına yüklendiğini ifade etmektedir. Özel örfî önermeler de öznenin zatının sürekliliğiyle sürekli olmaksızın özne-terimle yüklem

12 İbn Sînâ, *Mantıku'l-meşrikiyyin*, s. 68. Tümel olumsuz *muvâfık* önermeler için bk.

İbn Sînâ, *Mantıku'l-meşrikiyyin*, s. 69. İbn Sînâ'nın *el-Hikmetü'l-meşrikiyye*'de bu bağlamda yer verdiği önerme türleri için ayrıca bk. Chatti, "Avicenna (İbn Sînâ): Logic".

13 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât*, s. 224-25.

14 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât*, s. 234-35.

sürekliliğini ifade etmeleri bakımından genel mutlak önermelerin ilk yorumundan ayrılmaktadır.¹⁵ Dolayısıyla genel mutlak önermelerin ilk yorumunun genel ve özel örfi önermeleri içermekle birlikte onlardan anlam bakımından daha genel olduğu söylenebilir.

Râzî de, İbn Sînâ'nın genel mutlak önermelere kendi cinslerinden çelişik bulabilmek amacıyla sunduğu iki çözümden ilki bağlamındaki bir hususa açıklık getirmek için genel mutlak önermelerin birinci yorumuna başvurmuş ve bu önerme yorumuyla genel örfi önermeler arasındaki farkı açık bir şekilde ortaya koymuştur. Râzî'nin bu açıklamaları, birinci yoruma göre alınan genel mutlak önermelerin, genel örfi önermelerden hangi bakımdan ayrıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Burada makalenin sınırlarını aşmamak için Râzî'nin bu konudaki açıklamalarına yer verilmeyecektir, ancak Râzî'nin bu izahlarının, Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Şerhu'l-İşârât*'taki yorumlarına kaynaklık ettiğinin altının çizilmesi gerekmektedir.¹⁶ Zira Tûsî de bu meseleyi Râzî'ye paralel olarak yorumlamış ve konuyu sonlandırırken birinci anlama göre yorumlanan genel mutlak önermelerden "vasfi genel mutlak" (*mutlaka âmme vasfiyye*) olarak, ikinci okuma biçimi doğrultusunda yorumlanan yani aslı anlamdaki genel mutlak önermelerden ise "zat bakımından genel mutlak" (*el-ıtlâku'l-âm bi-hasebi'z-zât*) şeklinde bahsetmiştir.¹⁷ Hünecî de Râzî'nin bu bağlamda ifade ettiği, genel örfi önermenin çelişğinin genel mutlak önermelerin ilk yorumu olduğu yönündeki görüşünü benimseyip bu önermeleri "mutlak *hîni*" (*hîniyye mutlaka*) olarak isimlendirmiştir ve İslam mantık literatüründe Hünecî'den sonra bu önermeler bu adla yaygınlık kazanmıştır.¹⁸ Buraya kadar izah edilenlerden hareketle genel mutlak önermelerin ikinci yorumunun, birinci yorumunu; birinci yorumunun da genel örfi önermeleri içerdiği göz önünde bulundurulduğunda bu iki yoruma göre okunan genel mutlak önermelerle genel örfi önermeler arasındaki ilişkilerin, genel mutlak önermeler bağlamında söz konusu olan diğer önermelerle birlikte şu şekilde gösterilmesi mümkün olacaktır:¹⁹

15 Genel ve özel örfi önermelerle ilgili bk. Fahreddin er-Râzî, *Mantıku'l-Mülâhhas*, s. 165-66, 170.

16 Konunun ayrıntıları için bk. Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât*, I, 229-31; konuyla ilgili ayrıca bk. Karaismail, *Fahreddin er-Râzî'nin Önerme Anlayışı*, s. 258-61.

17 Tûsî, *Şerhu'l-İşârât*, I, 313; bu isimler için ayrıca bk. Tûsî, *Esâsül-ıktibâs*, s. 172.

18 Hünecî, *Keşfü'l-esrâr*, s. 125. Hünecî'de *hîni* önermeler ve çeşitleri için ayrıca bk. *Keşfü'l-esrâr*, s. 107-108; Aybay, *Efdalüddîn el-Hünecî'de Kipler Mantığı*, s. 29-30. Street'in çoğunlukla Kâtibi bağlamında söz ettiği *hîni* önerme açıklamaları için bk. "İbn Sînâ ve Tûsî'de Mutlak Önermenin Çelişğisi ve Döndürmesi", s. 175, 185; a.mlf., "İbn Sînâ'nın Kıyâs Görüşü Hakkında Bir Taslak", s. 145; a.mlf., "Arapça Mantık", s. 86.

19 Bu tabloda gösterilen önermelerin ikincil literatürdeki zati-vasfi açıklamalarında çoğunlukla birlikte zikredilmeleri sebebiyle bu makale kapsamında bu önermelerle

Genel Mutlak Önergeler (İkinci Yorum/Aslı Anlam)			
Yüklemin, öznenin zatına, özne-terimle nitelenmeden önce ya da sonra yüklediği önergeler (Her uyanık uyuyandır)	Genel Mutlak Önergelerin İlk Yorumu (Mutlak Hîni)		
	Özne-terimle süreksiz yüklemleme ifade eden önergeler (Her veremli öksürür)	Genel Örfi	
		Süreklî	Özel Örfi

Tablo 1: Genel mutlak önergelerin iki yorumu

2. İbn Sînâ'da Zorunlu Önerme Türleri

Çalışmanın bu bölümünde İbn Sînâ'ya göre zorunlu önerme türleri, ikincil literatürde yer verilen zatî-vasfî ayırımına temel teşkil etmeleri bakımından özet bir şekilde aktarılacaktır. İbn Sînâ *el-İşârât*'ta kendisine göre zorunlu önerme çeşitlerini şu şekilde sıralamaktadır:

[1] Zorunluluk "Allah Teâlâ vardır" sözümüzde olduğu gibi mutlak anlamda olabilir. Ve [zorunluluk], bir şarta bağlı olabilir. [2] Ve [bu] şart ya "İnsan zorunlu olarak düşünen cisimdir" sözümüzde olduğu gibi ya zatın varlığının süreklî olmasıdır. Biz burada bu [önerme] ile insanın ezeli ve ebedî olarak düşünen cisim olduğunu kastetmiyoruz. Zira bu, insan fertleri için doğru değildir. Aksine bu [önerme] ile, zatın insan olarak var olduğu süre boyunca düşünen canlı olduğunu kastediyoruz. Ve durum, bu olumlu [önerme] gibi olan her olumsuz [önerme] için de böyledir. [3] Ya da [bu şart] öznenin, onunla vazolunduğu şeyle nitelenmesinin süreklî olmasıdır. Örneğin "Her hareketli değişir" sözümüzün mânası mutlak anlamda ya da "zat var olduğu sürece" değil, aksine, "hareket edenin zatı hareket eden olduğu sürece"dir. Bununla ilk şart arasındaki fark vardır. Çünkü ilk şartta zatın aslı/kendisi vazolunmuştur ki o, "insan"dır. Burada ise zat, zata ilişen bir sıfatla vazolunmuştur ki o da "hareketli"dir. Çünkü "hareketli"nin, kendisine "hareketli" ve "hareketsiz" [niteliklerinin] iliştiği zatı ve cevheri vardır ve "insan" ve siyahlık böyle değildir. [4] Ya da [bu şart] yüklem şartıdır. [5] Ya da [bu şart], güneş tutulması için olduğu gibi, belirli bir vakit ya da [6] nefes alma için olduğu gibi belirsiz bir vakittir.²⁰

"genel mutlak önergelerin türleri" ismiyle gönderimde bulunulacaktır. Ancak bu noktada, bu tabloda ismi yer alan önergelerin, İbn Sînâcı mantık geleneğinde farklı yapılarla ve anlamlara sahip, müstakil önergeler olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir.

20 İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât*, s. 180. İbn Sînâ'da zorunlu önerme türleri için ayrıca bk. *eş-Şifâ el-Mantık: el-Kıyâs*, s. 32-33; a.mlf., *Kitâbu's-Şifâ: II. Analitikler*, s. 67-68; a.mlf., *Kitâbu'n-Necât*, 58-59; a.mlf., *el-Mesâilü'l-garibetü'l-İşrîniyye*, s. 89-90.

İbn Sînâ burada zorunlu önermeleri herhangi bir şarta bağlı olmayan “mutlak anlamda” (*ale’l-ıtlâk*) ve “bir şarta bağlı olan” zorunlu ayırımından hareketle izah etmektedir. Buna göre zorunluluk, 1. mutlak olabileceği gibi bir şarta bağlı da olabilir. 2. Şartlı zorunlu önermelerden ilki ise öznenin zatının varlığının sürekliliğinin, kendilerindeki zorunluluğun şartı olduğu zorunlu önermelerdir. İbn Sînâ, öznenin zatının varlığının sürekliliği şartıyla zorunlu olan önermelerle herhangi bir şarta bağlı olmayan zorunlu önermeler arasında ya mana bakımından genellik-özellik ya da daha genel bir anlam altındaki iki özel anlam olma ilişkisinin söz konusu olduğunu ifade etmektedir.²¹ Bu bakımdan İbn Sînâ, her ne kadar *el-İşârât*’taki taksiminde bu iki önermeyi ayrı olarak zikretmiş olsa da mantık kitaplarında zorunlu önerme türlerine yer verdiği açıklamalarının dışında bu iki önerme türünü birlikte ele almakta, ilk tür zorunlu önermelere müstakil olarak yer vermemektedir. 3. İbn Sînâ zorunluluğun şartının öznenin kendisiyle *vazolunduğu* şeyle nitelenmesinin sürekliliği olduğu önermelere ise “Her hareket eden değişendir” önermesini örnek olarak vermektedir. Ona göre bu önerme mutlak olarak ya da öznenin zatı var olduğu sürece öznenin zatına bu yüklem yüklediği değil, öznenin zatı hareket etmekle nitelendiği sürece “değişen” olmanın öznenin zatına zorunlu olarak yüklendiği anlamına gelir. 4. Zorunluluğun şartının yüklem olduğu önermeler ise burada bahsedilen diğer beş tür önermeden farklı olarak, mahiyet bakımından değil, varlık bakımından zorunluluk ifade etmeleri bakımından konu dışında kalmaktadır.²² İbn Sînâ’ya göre şartı, 5. belirli bir zaman ya da 6. belirsiz bir zaman olan önermeler ise öznenin zatına öznenin zatının türe eşit ayrık arazlarının zat bakımından süreksiz zorunlulukla yüklenmesiyle elde edilen, zat bakımından süreksiz zorunluluk ifade eden önermelerdir.

İbn Sînâ modal önermelere dair açıklamaları bağlamında buradaki zorunlu önermeleri belirgin bir şekilde isimlendirmemiştir. Râzî ise ilk defa tutarlı bir şekilde İbn Sînâ’nın burada yer verdiği önermelerden ilk ikisi için “mutlak zorunlu” (*ez-zarûriyyetü’l-mutlaka*), üçüncüsü için “genel şartlı” (*el-meşrûtatü’l-âmmê*), beşincisi için “vakti” (*el-vaktiyye*), altıncısı için ise “müntezir” (*el-müntezîra*) isimlerini kullanmış ve bu isimler sonrasında standart hale gelmiştir. Bu çalışmada da takibi daha kolay hale getirmesi amacıyla bu önermeler için Râzî’nin belirlediği isimler kullanılacaktır. Râzî, nitelik bakımından zorunlu önermeler bağlamında, İbn Sînâ’nın zorunlu önermeler arasında müstakil olarak zikretmediği, zat bakımından zorunlu olmama şartıyla nitelik bakımından zorunlu olan “özel şartlı

21 İbn Sînâ, *el-İşârât ve’t-tenbihât*, s. 180-181; İbn Sînâ’nın aynı doğrultudaki açıklamaları için bk. İbn Sînâ, *en-Necât*, s. 58.

22 Bu önermelerle ilgili İbn Sînâ’nın açıklamaları için bk. *eş-Şifâ el-Mantık: el-Kıyâs*, s. 41-42.

(*el-meşrûtatü'l-hâssa*) önermelere de yer vermektedir. Genel şartlı önermeler, mutlak zorunlu ve özel şartlı önermeleri kapsamaktadır.²³ Dolayısıyla yüklem bakımından zorunlu önermeler dışındaki zorunlu önermelerin şu şekilde gösterilmesi mümkündür:

3. Genel Şartlı		5. Vaktî	6. Münteşir
1-2. Mutlak Zorunlu	Özel Şartlı		

Tablo 2: İbn Sînâ ve Râzî'ye göre yüklem bakımından zorunlu önermeler dışındaki zorunlu önerme türleri

3. İkincil Literatürde Zatî-Vasfî Ayırımı ve İbn Sînâ Mantığında Zatî-Vasfî Ayırımının Varlığının Tutarlı Bir Şekilde İleri Sürmesinin İmkânı

Çalışmanın bu bölümünde buraya kadar anlatılanlar ışığında, İslam mantığına dair araştırmalarda İbn Sînâcı mantıkta yüklemli önermeler bağlamında söz konusu edilen “zatî-vasfî” ayrımı analiz edilecek ve İbn Sînâ mantığında yüklemli önermeler açısından zatî-vasfî ayrımının tutarlı bir şekilde ileri sürülmesinin imkânı tartışılacaktır. İkincil literatürdeki “zatî-vasfî” ayrımına dair açıklamaların bir kısmı bu ayrımı yalnızca yüklemli modal önermelerle sınırlamaktayken çoğunun, genel mutlak önermeleri de içeren bir “zatî-vasfî” önerme ayrımından bahsetmesi sebebiyle bu ayrım burada (A) bütün yüklemli önermeler, (B) genel mutlak önermeler ve (C) mutlak zorunlu, genel şartlı ve özel şartlı önermeler bağlamında ayrı ayrı analiz edilecektir. İbn Sînâ mantığına dair çalışmalarda zatî-vasfî ayrımını ilk defa Street'in ifade etmiş olması ve diğer araştırmacıların da büyük oranda onun konuyla ilgili açıklamalarından hareketle bu ayrıma yer vermeleri sebebiyle burada ikincil literatürdeki zatî-vasfî ayrımına dair yorumlar, Street'ten hareketle incelenecektir.

(A) Street'in bu ayrıma yer verdiği çalışmaları incelendiğinde ona göre zatî-vasfî ayrımının İbn Sînâ'daki temel referans noktasının, İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ta yer verdiği ve yukarıda iktibas edilen, zorunlu önerme türleri bağlamındaki ilk iki zorunluluk şartı olduğu görülür. Street'e göre ilk tür şartlı zorunlu önermelerin sahip olduğu “zat var olduğu sürece” (*mâ dâme mevcûde'z-zât*) şartı zatî; ikinci tür şartlı zorunlu önermelerin sahip olduğu “öznenin kendisiyle vazolunduğu şeyle nitelenmesinin sürekliliği” (*devâmu kevnî'l-mevzû' mevşûfen bi mâ vudia maahû*) şartı ise vasfî okumanın

23 Râzî'de zorunlu önerme türleri ve bu isimlendirmeler için bk. Fahreddin er-Râzî, *Mantıkü'l-Mülâhhas*, s. 167-70.

şartıdır.²⁴ Street'e göre İbn Sînâ'nın zorunlu önermeler bağlamında ifade ettiği bu iki şart, diğer mutlak ve modal önermelere de uygulanabilir.²⁵ Street'in zati-vasfî ayırımına dair açıklamalarında görülen problemlerden ilki, kendisinin bu ayırımı *el-İşârât*'taki zorunlu önerme türleri bağlamında İbn Sînâ'nın zikrettiği zorunluluk şartlarına dayandığını neredeyse konuya yer verdiği bütün çalışmalarında açıklamasına rağmen zati-vasfî önerme ayırımına dair açıklamalarının söz konusu zorunluluk şartlarına dayanmıyor olmasıdır. Örneğin Street, "Logic" başlıklı yazısında zati-vasfî ayırımının söz konusu zorunluluk şartlarına dayandığını belirttikten sonra bu ayırımı şu şekilde açıklamaktadır:

Zatî okuma yukarıda bahsi geçen *de re* şeklindeki okuma gibiyken, vasfî okuma "Her A zorunlu olarak B'dir" türünden bir önermeyi tam olarak "Her A, A iken, zorunlu olarak B'dir" (*Every A is necessarily B while A*) şeklinde düzenlemektedir. Bu ayırım herhalde en iyi bir örnek yoluyla açıklanabilir. "Bütün²⁶ oturanlar belki ayakta durmaktadır" önermesi *zatî* okumaya göre doğrudur; oturan her bir kişi ileriki bir zamanda ayakta durma ihtimali taşımaktadır ve bütün diğer şeyler eşit durumdadır. Bu okumaya göre bütün insanlar zorunlu olarak akıllı, bütün genç insanlar belki yaşlı, bütün bekâr-

24 İslam mantığına dair çalışmalarda sıklıkla geçen "zati-vasfî" ayırımını ilk defa zikreden araştırmacı Street olsa da Street'in zati ve vasfî önermeler için zikrettiği bu iki şart, onun bu yorumunda Rescher ve Nat'tan esinlendiğini akla getirmektedir. Zira Rescher ve Nat, basit kipli modal önermelerin zorunluluk, imkân, süreklilik ve süreksizlik kiplerinin yanı sıra şu dört tür zamansal anlamdan birine de sahip olduğunu ifade etmektedir: (i) Özne var olduğunda yani öznenin varlığı süresince, (ii) özne var olduğunda ve önermenin özne-terimi tarafından belirlenen, belirli bir şartı karşıladığında, (iii) öznenin belirli bir zamanda var olduğunda, (iv) öznenin belirli bir zamanda var olduğunda yani belirsiz bir zaman boyunca ve öznenin varlığının belirsiz bir zamanında. Rescher ve Nat bu açıklamalarının devamında dört tür kip ve dört tür zamansallık kriterinin çeşitli kombinasyonlarından hareketle Kâtibî'nin *eş-Şemsiyye*'de zikrettiği basit kipli modal önermeleri formüleştirmektedirler (bk. "The Arabic Theory of Temporal Modal Syllogistic", s. 190-91). Street'in burada zikrettiği zati önerme şartı Rescher ve Nat'ın zikrettiği birinci, vasfî önerme şartı ise Rescher ve Nat'ın zikrettiği ikinci zamansal anlama tekabül ediyor görünmektedir.

25 Street, "Toward a History of Syllogistic After Avicenna", s. 213-15; a.mlf., "İbn Sînâ ve Tüsî'de Mutlak Önermenin Çelişği ve Döndürmesi", s. 170, dipnot 3; a.mlf., "İbn Sînâ'nın Kıyas Görüşü Hakkında Bir Taslak", s. 120; a.mlf., "Arapça Mantık", s. 54-55; a.mlf., "Mantık", s. 287-88; a.mlf., "Fahreddin Râzî'nin İbn Sînâ Mantığına Yönelik Eleştirisi", s. 154-155; a.mlf., "Avicenna on the Syllogism", s. 52, 57; a.mlf., "Arabic and Islamic Philosophy of Language and Logic".

26 Street'in tümel bir önermede nicelik edatı olarak "bütün (*all*)" edatını kullanması, İbn Sînâ'nın bu konudaki açıklamalarıyla uyuşmamaktadır. bk. İbn Sînâ, *el-Muhtasaru'l-evsat*, s. 100; a.mlf., *eş-Şifâ' el-Mantık: el-Kıyâs*, s. 20. Konuyla ilgili ayrıca bk. Karaismail, "İbn Sînâ ve Fahreddin er-Râzî'ye Göre Tümel Önermenin Öznesi", s. 270-71. Ancak bu çalışmada, gerek Street'in gerekse diğer araştırmacıların kullandıkları önerme örnekleri, onların açıklamalarını aynen aktarmak adına herhangi bir değişiklik yapmadan olduğu gibi aktarılmıştır.

lar belki evli ve bütün uyuyanlar belki uyanıktır. *Vasfî* okumaya göre ise “Bütün insanlar zorunlu olarak akıldır” önermesi yine doğruluğunu korumaktadır, ancak “Bütün oturanlar belki ayakta durmaktadır” önermesini *vasfî* olarak ele aldığımızda (yani “Bütün oturanlar otururlarken belki ayakta durmaktadır”) yanlış olmaktadır. Bütün bekârların evli, bütün uyuyanların uyanık olabileceğini iddia eden önermeler de aynı şekilde yanlıştır.²⁷

Street burada “Bütün oturanlar belki ayakta durmaktadır”, “Bütün uyuyanlar belki uyanıktır” önermelerinin zatî okumaya göre doğru olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu önerme onun, zatî okumanın şartı olduğunu söylediği “zat var olduğu sürece” (*mâ dâme mevcûde’z-zât*) şartını taşımamaktadır. Zira örneğin ayakta durmak, her oturanın zatı var olduğu sürece sahip olduğu bir yüklem değildir. Street’in buradaki açıklaması, onun söylediğinin aksine, genel mutlak önermelerin ikinci yani aslî anlamına uygun bir açıklamadır. Zira hatırlanacağı üzere aslî anlamda alınan genel mutlak önermelerde yüklem, öznenin zatına sürekli olarak ve öznenin zatının özne-terimle nitelendiği esnada yüklenme zorunluluğu yoktur. Street burada *vasfî* okumayı da bu görüşünü dayandırdığını söylediği *el-İşârât*’taki “öznenin kendisiyle *vazolunduğu* şeyle nitelenmesinin sürekliliği” şartına uygun olarak açıklamamaktadır. Zira Street burada “Her A zorunlu olarak B’dir” önermesinin *vasfî* okumada “Her A, A *iken*, zorunlu olarak B’dir” (*Every A is necessarily B while A*) şeklinde düzenlendiğini ifade etmektedir. Ancak “A *iken* B olma” şartı, “A olduğu sürece B olma” şartından daha geneldir. Çünkü “A *iken* B olma” şartına sahip bir önermenin yüklemi, genel mutlak önermelerin ilk yorumu bağlamında açıklandığı üzere, öznenin zatına sürekli olarak yüklenebileceği gibi süresiz olarak da yüklenebilir. Street’in bu bağlamda verdiği örnekler incelendiğinde ise onun konuyla ilgili örneklerinin, Aristoteles’in ayrık-birleşik (*divided-composite*) önerme ayırımı ve İbn Sînâ’nın, önermelerin iki yorumu bağlamındaki örneklerle paralel olduğu görülür. Özetle, Street’in buradaki zatî ve *vasfî* önerme açıklamalarında, *el-İşârât*’taki zorunlu önerme taksimindeki şartlara dayandırdığını söylediği zatî-*vasfî* ayırımını, önermelerin iki yorumu çerçevesinde açıklama hatasına düştüğü ve bu iki ayırımın farklı anlamlara sahip olması sebebiyle Street’in burada tutarsız bir zatî-*vasfî* açıklaması sunduğu söylenebilir.

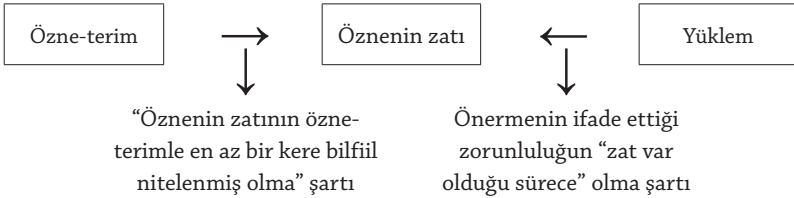
Street’in “Fâhraddîn ar-Râzî’s Critique of Avicennan Logic” başlıklı yazısındaki zatî-*vasfî* ayırımı açıklamaları da benzer bir problemle maluldür:

Zatî okuma, zat olarak var oldukları sürece (mâ dâme mevcûde’z-zât) en az bir defa, önermenin konusu tarafından delalet edilen şeylerle ilgilidir. Örneğin “Bütün oturanlar ayakta olabilir” önermesi zatî olarak doğrudur; oturan her kişi daha sonraki bir zamanda ayakta olabilir. Bu önerme biçimine

27 Street, “Mantık”, s. 288.

göre, bütün insanlar zorunlu olarak düşünendir, bütün gençler de yaşlı olabilir, bütün bekârlar evli olabilir ve -İbn Sînâ'nın örneği ile- "Bütün uyuyanlar uyanıktır." İbn Sînâ zatî önermenin *karşısına* vasfî önermeyi koyar. *Vasfî önerme, konu, kendisiyle birlikte vazedilen şeyle vasıflandığı sürece (devâmu kevnî'l-mevdûi mevsûfen bi mâ vudî'a ma'ahû) konu tarafından delalet edilen şeyleri ifade eder.* Yani "Bütün insanlar zorunlu olarak düşünendir" önermesi vasfî olarak da doğrudur, fakat "Bütün oturanlar ayakta olabilir" önermesi vasfî olarak, yani bütün oturanlar otururken ayakta olabilir şeklinde alınırsa yanlıştır. Bütün bekârların evli olabileceğini ve bütün uyuyanların uyanık olduğunu bildiren önermeler de vasfî olarak yanlıştır.²⁸

Street'in burada da hem genel mutlak hem de modal önermeleri içeren bir zatî-vasfî önerme açıklaması yapmak istediği ancak bu konuda başarılı olamadığı görülmektedir. Zira Street'in buradaki zatî okumanın, "zat var olduğu sürece en az bir defa (*at least once by the subject term as long as they exist as a substance / mâ dâme mevcûde'z-zât*) önermenin öznesi tarafından delalet edilen şeylerle ilgili olduğu" yönündeki açıklaması, İbn Sînâ'nın farklı bağlamlarda açıkladığı ve iki farklı fonksiyona sahip olan "en az bir defa önermenin öznesi tarafından delalet edilme" ve "zat var olduğu sürece" (*mâ dâme mevcûde'z-zât*) şartlarının birleşimidir. Buna göre, Street'in burada zikrettiği "en az bir defa önermenin öznesi tarafından delalet edilme" şartı, İbn Sînâ'nın tümel önermenin öznesine dair bahsettiği beş özellikten biri olan ve genel mutlak ve modal bütün önermeler için söz konusu olan "öznenin zatının özne-terimle en az bir kere bilfiil nitelenmiş olma" şartına tekabül etmektedir ve bu şart, *vaz'* akdine dairedir.²⁹ "Zat var olduğu sürece" şartı ise Street'in zatî okumanın şartı olarak ifade ettiği, İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ta ilk tür şartlı zorunlu (mutlak zorunlu) önermeler bağlamında dile getirdiği şarttır ve bu şart da yüklemleme akdine dairedir.

Görünen o ki, bu bağlamda Street, yüklemleme akdiyle ilgili olan bu şartı *vaz'* akdi bağlamında dile getirmek suretiyle hem genel mutlak hem de modal önermeleri içeren bir "zatî okuma" anlayışına ulaşmak istemiştir. Ancak bu, belirsiz bir açıklamanın ortaya çıkmasına yol açmış görünmektedir. Zira

28 Street, "Fahreddin Râzî'nin İbn Sînâ Mantığına Yönelik Eleştirisi", s. 154-55.

29 İbn Sînâ, *el-Muhtasarü'l-evsat*, s. 100; a.mlf., *eş-Şifâ' el-Mantık: el-Kiyâs*, s. 21; bu şartla ilgili ayrıca bk. Karaismail, "İbn Sînâ ve Fahreddin er-Râzî'ye Göre Tümel Önermenin Öznesi", s. 285-87; bu iki akd ile ilgili olarak ayrıca bk. bu makale, s. 277-78.

İbn Sînâ “zat var olduğu sürece” şartını, bu süre zarfı boyunca yüklemün öznenin zatına zorunlu bir şekilde yüklediğini açıklamak için kullanmıştır. Bu şartın “öznenin zatının özne-terimle en az bir kere bilfiil nitelenmiş olma” şartıyla birlikte *vaz’* akdi bağlamında zikredilmesi ise ancak “zat var olduğu sürece” şartının “zatın var olduğu süre zarfında” yani ifade ettiği süreklilik anlamının hafzedilmesi yoluyla mümkün olur. Bu durumda da bu şartın bu bağlamda zikredilmesinin bir işlevi kalmamaktadır. Çünkü “öznenin zatının özne-terimle en az bir kere bilfiil nitelenmiş olma” şartı halihazırda, öznenin zatının varlığının zamanlarından birinde söz konusudur. Nitekim İbn Sînâ da herhangi bir bağlamda, bu iki farklı açıklamanın birleşimi olan “zat var olduğu sürece en az bir defa önermenin öznesi tarafından delalet edilen şeylerle ilgili olan” şeklinde bir önerme açıklamasında bulunmamaktadır. Bu durum, Street’in netice olarak zatî önermelerin, “en az bir defa önermenin konusu tarafından delalet edilen şeylerle ilgili olduğu”nu ifade ettiğini göstermektedir. Ancak bu açıklama kendisinin, “zatî okuma”nın İbn Sînâdaki dayanağının *el-İşârât*’taki “zat var olduğu sürece” şartı olduğu yönündeki açıklamasıyla tutarlı görünmemektedir. Zira bu zorunluluk şartı, Street’in belirttiği şart gibi *vaz’* akdinin değil, yüklemele akdinin bir şartıdır. Yine bu şart, Street’in belirttiği şartın aksine, süreklilik ifade etmektedir. Öte yandan, Street’in bu açıklaması incelendiğinde onun buradaki zatî önerme açıklamasının da genel mutlak önermelerin aslî yani ikinci yorumuyla paralel olduğu görülmektedir. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi, genel mutlak önermeler bağlamında “öznenin zatının özne-terimle en az bir kere bilfiil nitelenmiş olma” şartının sağlanıp özne-terimle ilgili başka bir şartın öne sürülmemesi, genel mutlak önermelerin ikinci yorumuyla paralel olarak “Her uyuyan uyanıktır” gibi önermelerin kurulmasına imkân tanımaktadır. Nitekim bu görüşü destekleyecek şekilde Street, buradaki açıklamalarını da genel mutlak önermelerin aslî yorumu doğrultusunda yapmıştır.

Street’in buradaki “vasfî önerme” açıklaması da, onun burada hem genel mutlak hem de modal önermeler bağlamında zatî-vasfî açıklaması yapması ancak buradaki vasfî önerme açıklamasının yalnızca modal önermeler için söz konusu olması bakımından problemlili görünmektedir. Buna göre Street vasfî önermelerin *el-İşârât*’taki ikinci zorunluluk şartına paralel olarak “öznenin kendisiyle *vazolunduğu* şeyle nitelenmesinin sürekliliği (*so long as they are described by the subject / devâmu kevnî’l-mevdû’i mevsûfen bi mâ vudî’a mâ’ahû*) konu tarafından delalet edilen şeyleri ifade ettiğini söylemektedir. Bu şartın ve bu vasfî önerme açıklamasının, nitelik bakımından zorunluluk ve süreklilik ifade eden modal önermeler için geçerli olduğu söylenebilir ancak bu açıklama, genel mutlak önermelerin ilk yorumu bağlamında geçerli değildir. Zira bu şart süreklilik ifade ederken genel mutlak önermelerin ilk yorumuna göre yüklem öznenin zatına, öznenin zatı özne-terimle nitelendiği sürece yüklenebileceği gibi öznenin zatının

özne-terimle nitelendiği zamanlarda süreksiz olarak da yüklenebilir. Nitekim Street de ileride açıklanacağı üzere genel mutlak önermeler bağlamında süreksiz vasfî önermelerden bahsetmektedir.³⁰

Yine Street, “Arabic Logic” başlıklı yazısında İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'ta zikrettiği altı tür zorunlu önermeyi aktardıktan sonra zatî önerme ile vasfî önerme arasındaki ayrımı genel mutlak ve modal önermeleri içerecek şekilde izah etmektedir:

Şu iki örnek zatî önerme ile vasfî önerme arasındaki ayrımı açıklamakta işe yarayabilir. “Bütün bekârlar, zorunlu olarak evli olmayandır” (Bütün bekârların evli olmaması zorunludur) önermesi vasfî olarak doğrudur çünkü “bekârlar” kelimesi, insanları sadece evli olmadıkları durumda ifade eder: “Bütün insanlar bekârken zorunlu olarak evli değildir” (Bütün insanların bekârken evli olmamaları zorunludur). Ancak zatî olarak bu önerme yanlıştır: Bütün bekârlar insandır ve bütün insanların zorunlu olarak evli olmaması doğru değildir. Bunun aksine (İbn Sînâ'nın en meşhur örneği olan) “Bütün uyuyanlar uyanıktır”, zatî olarak doğru (Çünkü her uyuyan canlı aynı zamanda bazan uyanıktır); fakat vasfî olarak yanlıştır (Çünkü hiçbir şey uyurken uyanık değildir).³¹

Street burada zatî ve vasfî önermenin ne anlama geldiğine dair bir açıklama yapmaksızın İbn Sînâ'nın *el-İşârât*'taki zorunlu önerme taksimindeki ilk iki zorunluluk şartından yola çıkarak genel mutlak önermeleri de kapsayan bir “zatî-vasfî” açıklaması yapmaktadır. Ancak Street'in “Her uyuyan uyanıktır” önermesinden hareketle genel mutlak önermeler bağlamında da söz konusu olduğunu belirttiği ayrımın, zorunlu önermeler bağlamında ifade edilen şartlarla açıklanması mümkün görünmemektedir. Zira “Her uyuyan uyanıktır” önermesinin doğru olduğu genel mutlak önermelerin aslı anlamı, sürekli ya da süreksiz, nitelik bakımından ya da zat bakımından, bütün bilfiil yüklemlemeleri içerirken mutlak zorunlu önermeler ise zat bakımından sürekli zorunlu yüklemlemeyi ifade etmektedir. Dolayısıyla Street'in “zatî ve vasfî önerme”ye dair herhangi bir tanımlama yapmaksızın bu örnek üzerinden ve bu iki şarttan hareketle söz konusu ayrımı İbn Sînâ ile ilişkilendirmesi ve iki farklı ayrımı, tek ve kuşatıcı bir yorummuş gibi aktarması oldukça sorunlu görünmektedir.

Street'in buraya kadar incelenen açıklamaları ve bu bağlamda işaret edilen problemler, onun açıklamalarında hem genel mutlak hem de modal önermeleri içeren tutarlı bir zatî-vasfî ayrımı açıklamasının var olmadığını göstermektedir. Peki Street'in mevcut açıklamalarından bağımsız olarak İbn Sînâ

30 Bk. Tablo 5.

31 Street, “Arapça Mantık”, s. 55; bu açıklama için ayrıca bk. Kuşlu, *Nasîruddîn Tûsî'de Önermeler Mantığı*, s. 131; benzer yöndeki açıklamalar için bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite*, s. 41.

mantığında bütün yüklemli önermeleri içeren bir zatî-vasfî ayırımının varlığı tutarlı bir şekilde ileri sürülebilir mi? Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse, önermelerin iki yorumu ve işaret edilen iki zorunluluk şartından hareketle İbn Sînâcı mantıkta lafzen bulunmayan zatî-vasfî ayırımının anlam bakımından var olduğu söylenebilir mi? Bu soru, (i) genel mutlak önermelerin iki yorumunda belirleyici olan kriterin bütün yüklemli önermeler için de geçerli olacak şekilde ifade edilmesinin ya da (ii) söz konusu iki zorunluluk şartının genel mutlak önermelerin iki yorumunu ve diğer modal önermeleri de içerecek şekilde genişletilmesinin imkânının araştırılması yoluyla cevaplandırılabilir. (i) Önermelerin iki yorumunda temel belirleyici olan kriter, önermenin “kendisindeki yüklemlemenin, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği zaman zarfında gerçekleşmesi” şartına sahip olup olmamasıdır. Önermelerin ilk yorumu bu şarta sahipken ikinci yorumu bu şarta sahip değildir. Peki İbn Sînâ'nın genel mutlak önermelerden hareketle izah ettiği bu iki yorum, modal önermeler için de geçerli midir? Bir başka deyişle, modal önermeler de genel mutlak önermeler gibi, ilk yorumun sahip olduğu şarta sahip olup olmamaları bakımından iki farklı şekilde değerlendirilebilirler mi? Şimdi bu sorunun cevabını genel mutlak önermelerin iki yorumunun ve zorunlu önerme türlerinin gösterildiği Tablo 1 ve Tablo 2'yi birleştirmek suretiyle arayalım:

Genel Mutlak Önermeler (İkinci Yorum/Asli Anlam)				
Öznenin zatına yüklem, özne-terimle nitelenmeden önce ya da sonra yüklendiği önermeler (Her uyanık uyuyandır)	Genel Mutlak Önermelerin İlk Yorumu (Mutlak Hîni)			
	Özne-terimle süreksiz yüklemleme ifade eden önerme (Her veremli öksürür. Her insan uyanıktır)	Genel Örfî		
		Süreklî	Özel Örfî	
Vaktî, Münteşir (Her insan süreklî olmaksızın herhangi bir vakitte zorunlu olarak uyuyandır. Her uyanık süreklî olmaksızın herhangi bir vakitte zorunlu olarak uyuyandır)	Nitelik bakımından süreksiz zorunluluk bildiren önermeler (Her veremli, veremliyken, süreklî olmaksızın zorunlu olarak öksürür)		Mutlak Zorunlu	Özel Şartlı
			Genel Şartlı	

Tablo 4: Genel mutlak önermelerin iki yorumu ve zorunlu önermelerin türleri³²

Bu tablo incelendiğinde, mutlak zorunlu, genel şartlı, özel şartlı, genel örfî, özel örfî ve süreklî (*dâime*) önermelerin tamamının genel mutlak

32 Tabloda renkli kısımlar modal, renksiz kısımlar genel mutlak önermelerin türlerini göstermektedir. Ayrıca tablonun gösterdiği genel mutlak ve modal önermeler arası ilişkilerin, bu önermeler arasındaki ilişkilerin genel hatları olduğuna, bu önermeler arasında burada gösterilenlerin dışında daha genel/özel olma durumlarının söz konusu olabileceğine dikkat edilmesi gerekmektedir.

önermelerin ilk yorumuna dahil olduğu; vakti ve münteşir önermelerin ise bir kısmının genel mutlak önermelerin ilk yorumuna dahil olup bir kısmının olmadığı görülür. Bu önermelerin tamamının genel mutlak önermelerin ilk yorumuna dahil olması, bu önermelerin, genel mutlak önermelerin ilk yorumunun sahip olduğu “yüklemlemenin, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği zaman zarfında gerçekleşmesi” açıklamasına sahip olmasının zorunluluğunu gösterir. Zira bu önermelerde yüklem, öznenin zatına sürekli zorunlu ya da sürekli olarak yüklenmektedir ve bu bakımdan bu önermelerde yüklemleme, her halükârda, özne-terimle öznenin zatına gönderimde bulunduğu sürecedir. Örneğin “Her öğrenci zorunlu olarak düşünendir” mutlak zorunlu önermesinde yüklem, öznenin zatının varlığının bütün zamanlarında; “Her yazı yazan, yazı yazdığı sürece zorunlu olarak parmaklarını hareket ettirir” genel şartlı önermesinde de yüklem, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği zamanların tamamında öznenin zatına yüklenmektedir. Dolayısıyla mutlak zorunlu, genel şartlı, özel şartlı, genel örfi, özel örfi ve sürekli (*dâime*) önermelerin, genel mutlak önermelerin ilk yorumunun sahip olduğu “yüklemlemenin, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği zamanda gerçekleşmesi” şartı olmaksızın düşünülmesi mümkün değildir. Bu durum, İbn Sînâ'nın *el-Muhtasarü'l-evsat*'ta ifade ettiği, önermelerin iki yorumunun bu önermeler için söz konusu olmadığını göstermektedir.

Vakti ve münteşir önermelerin bir kısmının genel mutlak önermelerin ilk yorumuna dahil olup bir kısmının dahil olmamasının sebebi ise bu önermelerin, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği süre boyunca değil, bu sürenin bir kısmında öznenin zatına yüklem yüklediğini ifade etmeleri ve bu önermelerde öznenin zatının varlığının farklı zamanlarında öznenin zatının yüklem ve özne-terimle nitelenmesinin mümkün olmasıdır. Nitekim İbn Sînâ'nın, genel mutlak önermelerden hareketle söz konusu ettiği bu iki yorumun ortaya çıkmasının başlıca sebeplerinden biri de, genel mutlak önermelerin, anlam bakımından süresiz zorunluluk içeren vakti ve münteşir önermeleri içermesidir. Zira İbn Sînâ'nın meşhur örneği olan “Her uyanık uyuyandır” önermesi, maddesi bakımından münteşir bir önermedir ve kipiyle birlikte zikredilecek olursa, “Her uyanık, devamlı olmaksızın herhangi bir vakitte zorunlu olarak uyuyandır” şeklinde ifade edilebilir.

Bu bakımdan vakti ve münteşir önermelerin, önermelerin ilk yorumunun içerdiği “yüklemlemenin, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği zamanda gerçekleşmesi” şartına sahip olup olmama bakımından değerlendirilmesinin mümkün olduğu ve bu değerlendirme sonucunda bu önermelerin farklı doğruluk değerlerine sahip olabileceği söylenebilir. Örneğin münteşir önermelerin, ilk yorumun sahip olduğu açıklama ile açıklanması ve bu önermelerde yüklemlemenin, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği zaman zarfında söz konusu olduğunun belirtilmesi durumunda, “Her insan devamlı olmaksızın herhangi bir vakitte zorunlu olarak nefes alandır”

önermesi doğru, “Her nefes almayan devamlı olmaksızın herhangi bir vakte zorunlu olarak nefes alandır” önermesi yanlış olur. Bununla birlikte bu önermelerin, önermelerin ikinci yorumuna paralel olarak, “yüklemlemenin, öznenin zatının özne-terimle nitelendiği zaman zarfında gerçekleşmesi” kaydıyla kayıtlanmaması durumunda ise bu önermelerin ikisi de doğrudur. İbn Sînâ, vaktî ve münteşir önermeler hakkında söz konusu olan bu ihtimali tespit edebildiğim kadarıyla eserlerinde dile getirmemiş, bu önermelere dair açıklamaları kapsamında bu ihtimali dikkate almamıştır. Bununla birlikte İbn Sînâ sonrası mantıkçılardan Sâvî (ö. ykl. 540/1145) ve Râzî, zorunlu önermelere dair açıklamaları bağlamında bu hususa işaret etmiş, öznenin zatının bir vaktinin özne için yüklemün sübutunun zorunluluğunu gerektirdiği önermelerde özne-terimin yüklem zıt olmasının mümkün olduğunu ifade etmişlerdir.³³ Ancak onlar da bu imkânı belirtmiş olmalarına rağmen bu bağlamda bir tasnif yapmamış, bu önermeler hakkında bu iki önerme yorumundan bahsetmemişlerdir.

(ii) Street’in mevcut açıklamalarından bağımsız olarak İbn Sînâ mantığında bütün yüklemli önermeleri içeren bir zatî-vasfî ayırımının varlığının tutarlı bir şekilde ileri sürülmesinin imkânını sorgulamanın bir diğer yolu ise Street’in zatî ve vasfî önermelere dayanak olarak gösterdiği *el-İşârât*’taki ilk iki zorunluluk şartının genel mutlak önermelerin iki yorumunu ve diğer modal önermeleri de içerecek şekilde genişletilmesinin imkânının araştırılmasıdır. Ancak yüklemlemenin, öznenin zatı var olduğu sürece ve öznenin zatı özne-terimle nitelendiği sürece sürekli olmasının zorunluluğunu ifade eden bu şartların, genel mutlak önermelerin iki yorumunun da süreklilik ifade etmemesi sebebiyle genel mutlak önermelere uygulanması mümkün değildir. Yine bu iki zorunluluk şartının, İbn Sînâcı modal mantık sistemindeki zat ve nitelik bakımından süreksiz zorunlu önermelere uygulanması da söz konusu değildir. Bunun örneklerinin çoğaltılması mümkündür. Bu durum, Street’in zatî-vasfî ayırımındaki dayanak noktasından hareketle bütün yüklemli önermeleri içeren bir zatî-vasfî ayırımına ulaşmanın imkânsızlığını göstermektedir.

(B) Buraya kadar İbn Sînâcı mantıkta yüklemli genel mutlak ve modal önermelerin tamamını içeren bir zatî-vasfî ayırımından söz edilemeyeceği ortaya konulmuştur. Peki bazı araştırmacıların ileri sürdüğü gibi, İbn Sînâ mantığında yalnızca genel mutlak önermelerin türleri bağlamında zatî-vasfî ayırımından söz edilebilir mi? Bu sorunun cevabı için yine Street’in çalışmalarına müracaat etmek gerekmektedir. (B.1) Street genel mutlak önermelerin türlerine dair yorumlarında, Tablo 1’de gösterilen önerme türlerinin tamamını kuşatan bir zatî-vasfî ayırımına gitmemektedir. O, bu

33 Sâvî, *el-Besâir*, s. 193; Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât*, I, 184.

beş önerme arasında zatî-vasfî ayırımının doğru bir şekilde yapılabilmesi için bu önermeleri önce “süreksiz” (*occasional*) ve “sürekli” (*perpetual*) olarak, süreksiz ve sürekli önermelerden her birini de kendi içlerinde zatî ve vasfî olarak ayırmaktadır. Street burada “süreksiz” (*occasional*) önermelerle genel mutlak önermelerin iki yorumunu kastetmektedir. Street’e göre genel mutlak önermelerin ilk yorumu olan mutlak *hînî* önermeler, vasfî/birleşik anlamda süreksiz (*occasional in the composite sense*); ikinci yani genel mutlak önermelerin aslî yorumu ise zatî/ayrık anlamda süreksiz (*one-sided occasional in the divided sense*) önermelerdir. Street burada sürekli (*perpetual*) önermelerle de sürekli (*dâime*), genel örfî ve özel örfî önermeleri kastetmektedir. Buna göre sürekli önermeler (*dâime*), zatî/ayrık anlamda sürekli (*perpetual proposition in the divided sense*); genel örfî önermeler, vasfî/birleşik anlamda sürekli (*perpetual proposition in the composite sense*); özel örfî önermelerse sürekli olmayan vasfî/birleşik sürekli (*non-perpetual composite perpetual*) önermelerdir.³⁴ Street’in bu açıklamalarını analiz edip bu açıklamaların tutarlılığını kontrol etmek için Tablo 1’e Street’in bu önermelerle dair zatî-vasfî açıklamalarını yerleştirelim.

Genel Mutlak Önermeler (İkinci Yorum/Aslî Anlam)			
Street: Zatî/ayrık anlamda süreksiz			
		Genel Mutlak Önermelerin İlk Yorumu (Mutlak Hînî)	
		Street: Vasfî/birleşik anlamda süreksiz	
		Genel Örfî	
		Street: Vasfî/birleşik anlamda sürekli	
		Sürekli	Özel Örfî
		Street: Zatî/ayrık anlamda sürekli	Street: Sürekli olmayan vasfî/birleşik sürekli

Tablo 5: Street’e göre genel mutlak önermelerin iki yorumunun ve sürekli, genel örfî ve özel örfî önermelerin zatî-vasfî olma bakımından açıklamaları

Street’in bu açıklamaları neticesinde ortaya çıkan bu tablo bağlamında ilk olarak işaret edilmesi gereken, Street’in İbn Sinâ’nın önerme sisteminde zatî-vasfî ayırımına ihtiyaç duyma sebebi olarak gösterdiği sebeple bu tablodaki taksimin birbiriyle uyumlu olmadığıdır. Zira Street, birçok bağlamda *el-İşârât*’taki ikinci tür zorunluluk şartından hareketle “vasfî okuma”

34 Street, “Toward a History of Syllogistic After Avicenna”, s. 223-26; benzer açıklamalar için ayrıca bk. Street, “İbn Sinâ ve Tûsî’de Mutlak Önermenin Çelişigi ve Döndürmesi”, s. 55-56. Strobino da benzer bir ayırıma gitmiş, bu bağlamda sürekli-genel örfî ve özel örfî önermeleri süreklilik (*perpetuity*), genel mutlak önermenin iki yorumunu ise mutlaklık (*absoluteness*) başlıkları altında zatî ve vasfî olarak tasnif etmiştir (bk. “Ibn Sina’s Logic”).

açıklaması elde ettikten sonra İbn Sînâ'nın "vasfî okuma"yı *el-İşârât*'ta *genel mutlak önermelerin* kendi cinslerinden çelişiklerinin bulunması ve düz döndürmelerini elde etmek için kullandığını ifade etmektedir.³⁵ Ancak İbn Sînâ'nın *genel mutlak önermelerin* kendi cinslerinden çelişiklerini ve düz döndürmelerini elde etmek için kullandığı önermeler, genel örfî önermelerdir.³⁶ Street'in bu açıklamasından, aslı anlamda genel mutlak önermelerin vasfî yorumunun genel örfî önermeler olduğu sonucu çıkmaktadır. Oysa Street, Tablo 5'te görüleceği üzere, genel mutlak önermelerle genel örfî önermeleri sırasıyla "süreksiz" ve "sürekli" (*perpetual*) önermeler olmak üzere farklı kategorilere yerleştirmekte, genel mutlak önermelerin vasfî yorumunun mutlak *hîmî* önermeler olduğunu söylemektedir. Ona göre genel örfî önermeler ise "sürekli" (*perpetual*) önermelerin vasfî okumasına tekabül etmektedir.

Öte yandan Street, genel mutlak önermelerin kendi cinslerinden çelişiklerinin bulunması konusu bağlamında genel mutlak önermelerin sürekli (*genel örfî*) vasfî yorumunun yanı sıra süreksiz (*mutlak hîmî*) vasfî yorumundan da söz etmektedir.³⁷ Bu açıklama ilk bakışta burada ifade edilen çelişkiyi ortadan kaldırıyor gibi görünse de başka bir probleme yol açmaktadır. Zira bu durumda Street'in en başta belirttiği "süreksiz" (*occasional*) ve "sürekli" (*perpetual*) ayırımı ortadan kalkar ve mutlak *hîmî*, genel örfî, özel örfî ve sürekli (*dâime*) önermelerin tamamı, genel mutlak önermenin vasfî yorumuna dahil olur. Bu da, bu önermelerin zatî ve vasfî olmak bakımından iç içe ve birden fazla katmana sahip bir yapı teşkil ettikleri anlamına gelir. Örneğin sürekli (*dâime*) önermeler, genel mutlak önermelerin ikinci yorumuna dahil olmaları bakımından zatî, genel mutlak önermelerin ilk yorumuna dahil olmaları bakımından süreksiz vasfî, genel örfî önermelere dahil olmaları bakımından sürekli vasfî ve zatî bakımından süreklilik ifade etmeleri bakımından zatîdir ki bu açıklamanın problemliliği olduğu ve bu katmanların tamamını tutarlı bir şekilde ifade edecek bir "zati-vasfî" açıklamasının yapılamayacağı ortadadır. Street de bu durumu aydınlatacak bir açıklamada bulunmamaktadır. Bu tablo, hem Street'in zatî-vasfî önerme ayırımına dair açıklamalarının yalnızca bu önermeler bağlamında da tutarlılığa sahip olmadığını hem de Street'in açıklamalarından bağımsız olarak, bu önermelerin tamamını içerecek şekilde zatî-vasfî ayırımından söz edilmesinin mümkün olmadığını göstermektedir.

35 Street, "Toward a History of Syllogistic After Avicenna", s. 216; a.mlf., "İbn Sînâ ve Tûsî'de Mutlak Önermenin Çelişki ve Döndürmesi", s. 171-72; a.mlf., "İbn Sînâ'nın Kıyâs Görüşü Hakkında Bir Taslak", s. 125; a.mlf., "Arapça Mantık", s. 86, 100-101; a.mlf., "Mantık", s. 287-288; a.mlf., "Avicenna on the Syllogism", s. 52.

36 İbn Sînâ'nın konuyla ilgili açıklamaları için bk. *el-İşârât ve't-tenbîhât*, s. 224-25, 234-35.

37 Street, "İbn Sînâ ve Tûsî'de Mutlak Önermenin Çelişki ve Döndürmesi", s. 178.

Rahman ve Zarepour'un "On Descriptive Propositions in Ibn Sina: Elements for a Logical Analysis" başlıklı çalışmalarındaki zati-vasfi ayırımıyla ilgili açıklamaları da bu konuda bir örnek olarak gösterilebilir. Rahman ve Zarepour, İbn Sina'da bütün yüklemli önermelerin açık ya da kapalı bir şekilde modal olması bakımından, zati ve vasfi ayırımının bir bakıma bütün yüklemli önermelere uygulanabileceğini ifade ettikten sonra zati okumada yüklem için, *öznenin zati var olduğu sürece* doğru olduğunu, vasfi okumada ise yüklem için, *öznenin zati özne ile nitelendiği sürece* doğru olduğunu belirtmektedir. Buna göre "Her S P'dir" önermesi zati okumaya göre "Her S, var olduğu sürece P'dir", vasfi okumaya göre ise "Her S, S olduğu sürece P'dir" anlamındadır.³⁸ Örneğin "Her hareket eden değişir" önermesinin zati olarak okunması durumunda bu önerme "Her hareket eden, var olduğu sürece değişir" anlamına gelir. Bu önermenin vasfi olarak okunması halinde ise bu önerme, "Her hareket eden, hareket ettiği sürece değişir" anlamındadır ve bu bakımdan bu önerme, ancak nitelik bakımından okunursa doğru olur.³⁹ Rahman ve Zarepour burada, Street'in bu konudaki tavrına paralel olarak söz konusu zorunluluk şartlarından hareketle bütün yüklemli önermeleri kapsayan bir zati-vasfi açıklamasına ulaşmaktadır. Bu tutum, Rahman ve Zarepour'un genel mutlak önermeler bağlamında birçok problem ihtiva eden bir "zati-vasfi okuma" anlayışına ulaşmasına sebep olmuştur. Zira Rahman ve Zarepour'un, İbn Sina'cı mantıkta "Her S P'dir" formunda ifade edilen genel mutlak önermelerin zati yorumu olduğunu söylediği "Her S, var olduğu sürece P'dir" önermesi, İbn Sina mantığında "sürekli" (*daime*) önermelere tekabül etmektedir. Oysaki sürekli önermelerin, genel mutlak önermelerin zati anlamı olduğunu söylemek, "Her insan uyuyandır" gibi süresiz yüklemleme ifade eden önermelerin dışarıda kalmasına sebep olur. Öte yandan "Her S P'dir" önermesinin vasfi yorumu olduğu söylenen "Her S, S olduğu sürece P'dir" önermesi ise genel örfi önermelere tekabül etmektedir. Genel örfi önermelerin genel mutlak önermelerin vasfi yorumu olduğunu söylemek de genel mutlak önermelerin ilk yorumuna dahil olan, "Her verimli oksürür" önermesi gibi nitelik bakımından süresiz yüklemleme ifade eden önermelerin dışarıda kalmasına sebep olmaktadır. Özetle Rahman ve Zarepour'un genel mutlak önermeler bağlamındaki zati-vasfi ayırımına dair açıklamalarının, bu açıklamalarda genel mutlak önermelerin bütün anlamlarının göz önünde bulundurulmamış olması bakımından problemli olduğu söylenebilir.

38 Rahman - Zarepour, "On Descriptive Propositions in Ibn Sina", s. 411-12. Rahman ve Zarepour'un buradaki açıklamasına benzer bir zati-vasfi açıklaması için bk. Büyükkada, "İbn Sina'da Modal Mantık-Metafizik İlişkisi Bağlamında Çağdaş Özcülük Tartışmaları", s. 118-19. a

39 Rahman - Zarepour, "On Descriptive Propositions in Ibn Sina", s. 417.

(B.2) Tûsî'nin bu konudaki isimlendirmesine paralel olarak genel mutlak önermelerin ikinci ve birinci yorumlarını sırasıyla genel mutlak önermelerin zatî ve vasfî yorumu olarak isimlendirmek de yanlış anlaşılmalara sebep olmasının muhtemel olması nedeniyle tercih edilmemesi gereken bir tutum olarak görünmektedir. Zira genel mutlak önermelerin ikinci yorumunun genel mutlak önermelerin aslî yorumu olması ve bu önermelerin modal mantıkta yalnızca "genel mutlak" olarak isimlendirilmesi sebebiyle bu önermelerin "zatî genel mutlak" ve "zatî okumaya göre genel mutlak" gibi isimlerle isimlendirmesinin karışıklığa yol açması muhtemeldir. Ayrıca genel mutlak önermelerin ikinci yorumunun "zatî"; ilk yorumunun "vasfî" olarak isimlendirilmesi, mutlak zorunlu ve genel şartlı; sürekli (*dâime*) ve genel örfî önermeler arasındaki ilişkinin aksine, zatî genel mutlak önermelerin vasfî genel mutlak önermelerden daha genel olması nedeniyle kafa karıştırıcı olabilir. Bu sebeple görünen o ki bu konuda isabetli olan tutum, Hûnecî ve sonrasındaki İbn Sînâcî mantıkçıların çoğunun yaptığı gibi, genel mutlak önermelerin ikinci yorumundan, onları herhangi bir kayıtlı kayıtlılamaksızın "genel mutlak", genel mutlak önermelerin ilk yorumundan ise "mutlak *hîni*" önermeler olarak söz etmektir.

(B.3) Sadece "sürekli" (*dâime*), genel örfî ve özel örfî önermeler bağlamında zatî-vasfî ayırımından söz etmekse bu bağlamda "vasfî sürekli" ile genel örfî önermelerin mi yoksa özel örfî önermelerin mi kastedildiği konusunda bir belirsizliğe yol açması mümkündür. Zira Tablo 1'de görüleceği üzere nitelik bakımından süreklilik ifade eden genel örfî önermeler "sürekli" (*dâime*) ve özel örfî önermeleri içerirken; zatla birlikte sürekli olmamakla birlikte nitelik bakımından süreklilik ifade eden özel örfî önermelerse "sürekli" (*dâime*) önermelerden tamamen ayrıktır. Bu sebeple nitelik bakımından süreklilik ifade eden genel örfî önermelerle "sürekli" (*dâime*) önermeler, aynı anda doğru olabilirken özel örfî önermelerle "sürekli" (*dâime*) önermeler aynı anda doğru olamaz. Çağdaş İslam mantığı araştırmalarında ise "vasfî sürekli" önerme ile nitelik bakımından süreklilik bildiren iki modal önerme olan genel örfî ve özel örfî önermeden hangisini kastedildiği genellikle belirtilmemekte ve vasfî sürekli önermeyle bazan genel örfî bazan da özel örfî önermeler kastedilmektedir. Bu durum, bu üç önerme arasında zatî-vasfî şeklinde bir ayırım ve açıklama yapılmak istenildiği her durumda zatî önerme tanımının yanı sıra iki vasfî önermenin açıklamasının da ayrı ayrı yapılması gerektiğini göstermektedir. Söz konusu üç önermenin her birinin kendine mahsus bir ismi ve açıklaması olması da bu bağlamda farklı bir isimlendirmeye ihtiyaç olmadığını gösterir.

(C) Bu problem aynıyla mutlak zorunlu, genel şartlı ve özel şartlı önermeler bağlamında sözü edilen zatî-vasfî ayırımı hakkında da söz konusudur. Zira Tablo 2'de görüleceği üzere İbn Sînâ'nın sistemindeki nitelik bakımından zorunlu önermelerden biri olan genel şartlı önermeler mutlak zorunlu

önergeleri de içerirken, özel şartlı önermeler mutlak zorunlu önermelerin tamamen dışındadır. Bu durum “vasfî zorunlu” önerme ile tam olarak bunlardan hangisinin kastedildiğinin belirtilmesinin önemini göstermektedir. İkincil literatür çalışmalarında ise genellikle bu hususa dikkat edilmemekte ve “vasfî zorunlu” önerme ile bazan genel şartlı, bazan da özel şartlı önermeler kastedilmektedir. Hem “sürekli” (*dâime*), genel örfî ve özel örfî önermeler bağlamında hem de mutlak zorunlu, genel şartlı ve özel şartlı önermeler bağlamında söz konusu olan bu karışıklığı ve bu karışıklığın sonuçlarını Schöck’ün “Name (*ism*), Derived Name (*ism mush-taqq*) and Description (*wasf*) in Arabic Grammar, Muslim Dialectical Theology and Arabic Logic” başlıklı çalışmasından hareketle örneklendirmek mümkündür. Schöck bu yazısının başında Street’in çeşitli çalışmalarına atıfla İbn Sînâ’nın modal mantık sisteminde zatî-vasfî ayırımının söz konusu olduğunu belirttikten sonra bu iki tür önermenin özneları arasındaki farklar hakkında dilsel açıklamalar yapmaktadır.⁴⁰ Ancak Schöck bu açıklamalarında vasfî önerme ile genel şartlı ve özel şartlı önermelerden ya da genel örfî ve özel örfî önermelerden hangisini kastettiğini açıklamamaktadır. Buradaki vasfî önermenin örneğın genel şartlı olarak kabul edilmesi durumunda zat bakımından sürekli zorunluluk ifade eden mutlak zorunlu önermelerin, nitelik bakımından sürekli zorunluluk ifade eden genel şartlı önermelere dahil olması ve onların formunda ifade edilebilmesi sebebiyle Schöck’ün bu ayırimdan hareketle yer verdiği bütün açıklamalar geçerliliğini yitirir. Schöck’ün burada vasfî önerme ile özel şartlı önermeleri kastettiğinin düşünülmesi durumunda ise bu ihtimal ortadan kalkar. Bu durum, sürekli ve zorunlu önermeler bağlamında zatî-vasfî ayırımını kullanmaktansa bu önermeler için tahsis edilen isimlerin kullanılmasının, muhtemel karışıklıkların önüne geçmesi bakımından önemini göstermektedir.⁴¹

İkincil literatürde İbn Sînâci mantıkta “zatî-vasfî” önerme ayırımına dair anlatıların çoğunda söz konusu olan bir başka problem ise bir önermenin doğruluk değeri, bu önermenin zatî ya da vasfî olarak *okunmasına/yo-rumlanmasına* bağlı olduğu yönündeki açıklamalardır.⁴² Zira İbn Sînâ yüklemli önermelere dair açıklamaları dahilinde çoğunlukla önermeleri farklı yapılar da dile getirmiş ve bu yapılar arasındaki farklılıkları vurgulamıştır. Örneğın İbn Sînâ’ya göre “Her C zorunlu olarak B’dir” formundaki bir

40 Schöck, “Name (*ism*), Derived Name (*ism mush-taqq*) and Description (*wasf*) in Arabic Grammar”, s. 329 vd.

41 Bu konuda verilebilecek bir başka örnek için bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite*, s. 89. Bu bağlamda, İbn Sînâci mantıkçıların zaman zaman nitelik ve zat bakımından zorunlu ve sürekli önermelere işaret etmek için “vasf” ve “zât” kavramlarını kullandıklarının da belirtilmesi gerekmektedir.

42 Örneğın bk. Strobino, *Avicenna’s Theory of Science*, s. 146-47.

önerme, aslı olarak “mutlak zorunlu” önerme anlamını taşımaktadır.⁴³ Bu yorumuyla tutarlı bir şekilde İbn Sînâ, önermelerin hükümlerine dair hiçbir bağlamda “Her C zorunlu olarak B’dir” formundaki bir önermeyi mutlak zorunlu önerme anlamı dışında bir anlama göre yorumlamamış, bu önerme yapısına sahip zorunlu önermelerin çelişki ve düz döndürme açıklamalarında mutlak zorunlu önermeleri kastetmiştir.⁴⁴ Bu durum İbn Sînâ’nın “Her C zorunlu olarak B’dir” formundaki önermeleri mutlak zorunlu önermelere tahsis ettiğinin göstergesidir.

Öte yandan İbn Sînâ, birinci şekil Barbara modundaki LXL kıyasının, ancak bu kıyasın büyük öncülü olan “Her B zorunlu olarak A’dır” önermesinin genel şartlı önerme olarak *yorumlanması* durumunda doğru olacağı yönündeki görüşünden hareketle bu kıyastaki “Her B zorunlu olarak A’dır” önermesini mutlak zorunlu önermeleri de içerecek şekilde “Her B, B olduğu sürece zorunlu olarak A’dır” olarak yorumlamıştır.⁴⁵ İbn Sînâ’nın zorunlu önermelerin türlerine dair açıklamaları bağlamında verdiği örneklerde zorunlu önermelerin yapıları arasındaki ayırımı tutarlı bir şekilde göstermemesi ve bu önermelerin, zorunlu bir önermenin farklı yorumları olduğunu ihsas eden açıklamalarda bulunması da söz konusu zorunlu önermelerin türlerinin, “Her C zorunlu olarak B’dir” formundaki bir önermenin farklı yorumları olduğu intibana yol açmaktadır. Yine İbn Sînâ’nın genel mutlak önermenin çelişğinin ve düz döndürmesinin genel mutlak olabilmesi amacıyla ortaya koyduğu çözümler de İbn Sînâ’ya göre genel örfî önermelerin, genel mutlak önermelerin bir “yorumu” olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca İbn Sînâ’nın *el-Muhtasarı’l-’evsat*’ta genel mutlak önermelerden hareketle yer verdiği iki yorum da İbn Sînâ’ya göre aynı yapıdaki bir önermenin farklı şekillerde yorumlanabileceği görüşünü destekliyor görünmektedir.

İbn Sînâ’nın söz konusu bağlamlardaki açıklamalarının sebepleri üzerinde bu çalışmanın sınırlarını aşmamak adına durulmayacaktır. Ancak bu noktada özet olarak söylenebilecek olan şudur: İbn Sînâ’nın mutlak zorunlu önermenin anlamını genel şartlı önermeye genişletmesi, genel mutlak önermeyi genel örfî olarak alması, genel mutlak önermelerin iki yorumuna yer vermesi gibi tutumları, onun Aristoteles’in önerme ve kıyas açıklamalarına açıklık getirmek için yaptığı hamlelerdir. Nitekim İbn Sînâ’nın bu tutumunun farkında olan özellikle Râzî sonrası İbn Sînâcı mantıkçılar, zaman zaman önermelerin yapıları konusunda dikkatli olmasalar da, önermelerin anlamlarının açıklandığı ve sahip oldukları yapıların son derece önemli olduğu çelişki, düz döndürme ve ters döndürme ve kıyas bağlamlarında modal önermeleri yapıları bakımından birbirinden titiz bir şekilde

43 İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-Burhân*, s. 69; a.mlf., *en-Necât*, s. 62.

44 Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite*, 138, 143-44.

45 İbn Sînâ, *eş-Şifâ’ el-Mantık: el-Kiyâs*, s. 125-27.

ayırılmışlardır.⁴⁶ Bu bakımdan örneğin “Her C zorunlu olarak B’dir” şeklindeki bir önerme, İbn Sînâ sonrası İbn Sînâcı mantık sisteminde mutlak zorunlu önerme olarak kabul edilirken genel şartlı bir önerme “Her C, C olduğu sürece zorunlu olarak B’dir” yapısına sahiptir. Diğer zorunlu önermelerin de kendilerine mahsus yapıları vardır. Kısaca İbn Sînâ bağlamında konu bazı muğlaklıklar içerse de özellikle Râzî sonrası İbn Sînâcı mantıkçılar bağlamında bir önermenin farklı yorumları/okumaları gibi bir tutumdan söz edilemez. Öte yandan, ikincil literatürün neredeyse tamamında zatî-vasfî yorum/okuma açıklaması sadece İbn Sînâ’ya tahsis edilmekle kalmayıp *bütün İbn Sînâcı mantıkçıları içerecek şekilde* ortaya konulmaktadır. İbn Sînâcı mantıkçıların yüklü önerme anlayışları bağlamında bir önermenin farklı yorumları/okumaları gibi bir tutumun olmaması, ikincil literatürdeki bu açıklamaların isabetli olmadığını göstermektedir.⁴⁷

Çağdaş araştırmalarda zatî-vasfî ayırımıyla ilgili işaret edilen bu sorunlar, söz konusu çalışmaların birçok problemle malul olmasına yol açmış görünmektedir. Bu makaleyi konuyla ilgili bazı örnekleri inceleyerek sonlandırmak, meselenin ne boyutlara ulaştığını görmek açısından öğretici olacaktır. Örneğin Street, yukarıda alıntılanan “Arabic Logic” başlıklı yazısında konuyla ilgili “Bütün bekârlar, zorunlu olarak evli olmayandır” (*All bachelors are necessarily unmarried*) önermesini vermiş ve bu önermenin vasfî olarak doğru, zatî olarak ise yanlış olduğunu ifade etmiştir.⁴⁸ El-Rouayheb de Street’i takip ederek *The Development of Arabic Logic (1200-1800)* başlıklı eserinde zatî-vasfî ayırımıyla ilgili aynı örneği kullanan şu açıklamada bulunmaktadır:

İbn Sînâcı ve İbn Sînâ-sonrası kipli mantık sistemindeki diğer bir ayırım da “özel” (zatî) ve “niteliksel” (vasfî) kiplikler arasındadır. Bu ayırım sözelimi “Bütün bekârlar zorunlu olarak evlenmemiş olandır” önermesinin doğru olduğu anlam ile yanlış olduğu anlamı ayırt etmeye yarar. Evlenmemiş olmak, bekâr bir insan için, bekâr olmakla nitelenmesi bakımından zorunlu olarak doğrudur. Fakat bu, bekâr olmakla nitelenen varlık veya öz hakkında zorunlu olarak doğru değildir; çünkü bekâr olması bekâr olmak-

46 Bk. Hüneçî, *Keşfü’l-esrâr*, s. 104-105; Kâtibi, *Şemsiyye Risâlesi*, s. 102-10; Kutbüddin er-Râzî, *Tahrîru’l-kavâidi’l-mantıkıyye*, s. 278-82.

47 Street, “Fahreddin Râzî’nin İbn Sînâ Mantığına Yönelik Eleştirisi”, s. 153, 155, 157; a.mlf., “Mantık”, s. 289; a.mlf., “Avicenna on the Syllogism”, s. 52-53; El-Rouayheb, “Arabic Logic after Avicenna”, s. 68, 72; a.mlf., *The Development of Arabic Logic*, bu eserin Türkçe tercümesi için bk. El-Rouayheb, *İslam Mantığının Gelişimi*, s. 24, 32, 38-39; Strobino - Thom, “The Logic of Modality”, s. 345; Strobino, “Ibn Sina’s Logic”; a.mlf., *Avicenna’s Theory of Science*, s. 144; Street, “Avicenna on the Syllogism”, s. 52-53; a.mlf., “Arabic and Islamic Philosophy of Language and Logic”.

48 Street, “Arapça Mantık”, s. 55.

la nitelenen bir kimse için özsel değildir. Diğer taraftan “Bütün insanlar hayvandır” önermesi konunun özsel olmayan bir niteliğine değil, doğrudan varlığına dayanan bir zorunluluk ifade eder.⁴⁹

El-Rouayheb burada İbn Sînâcı modal mantık sisteminde “zatî” ve “vasfî” ayırımının söz konusu olduğunu ve bu ayırımın, “Her bekâr zorunlu olarak evli olmayandır” (*Every bachelor is necessarily unmarried*) önermesinin bir anlamda doğru, bir anlamda yanlış olmasını sağladığını belirtmektedir. Ona göre evli olmamak, bekâr biri için, bu nitelikle nitelendiği süre zorunludur, fakat bekâr olmakla nitelenen bu zatın kendisi ya da mahiyeti için zorunlu değildir. Ancak Street ve El-Rouayheb’in bu açıklamalarında zatî ve vasfî önermelere örnek olarak verdiği “Her bekar zorunlu olarak evli olmayandır” sözü, İbn Sînâ’ya göre bir önerme değildir. Zira bu önermenin özne-terimi olan “bekâr”, “evli olmayan” mânâsındadır ve aynı anlamda iki sözcüğün bir önermede özne-terim ve yüklem olması İbn Sînâ’nın kriterlerine göre mümkün değildir.⁵⁰ Dolayısıyla bu sözün vasfî olarak doğru, zatî olarak yanlış olduğu yönündeki yorum her şeyden önce bu sözün bir önerme olmaması bakımından isabetli değildir. Öte yandan El-Rouayheb “Her insan canlıdır” önermesinin ifade ettiği zorunluluğun, öznenin varlığına dayandığını belirtmektedir. Ancak bu önerme, lafzî itibarıyla zorunlu önerme olmayıp genel mutlak önermedir. Bu bakımdan bu önerme, her ne kadar maddesi bakımından mutlak zorunluluk ifade etse de kipi bakımından herhangi bir zorunluluk ifade etmemektedir. Önermelerde dikkate alınan önermenin maddesi değil, önermede zikredilen kip olması nedeniyle de El-Rouayheb’in bu açıklamasının problemliliği söylenebilir.

Yine El-Rouayheb “Arabic Logic after Avicenna” başlıklı çalışmasında İbn Sînâ sonrası mantık kitaplarında modal önermelere daha çok önem verildiğini, İbn Sînâ’yı takiben bu kitaplarda modal önermelerin “zatî ve vasfî okumaları” arasındaki farka yer verdiklerini söyledikten sonra açıklamasına şöyle devam etmektedir:

Vasfî okumada yüklem, bu öznenin nitelendiği belirli bir nitelik bakımından belirli bir kiple özne için doğrudur. Bu anlamda örneğin “Bütün uyuyanlar zorunlu olarak uyur” [önermesi doğrudur]. Zatî okumada ise yüklem, zatî olmayan nitelikleri dikkate almaksızın, belirli bir kiple özne için doğru olduğu iddia edilir. Bu anlamda ise “Bütün uyuyanlar zorunlu olarak uyur” [önermesi] doğru değildir.⁵¹

49 El-Rouayheb, *İslam Mantığının Gelişimi*, s. 24.

50 İbn Sînâ, *Kitâbu’ş-Şifâ: II. Analitikler*, s. 58. Konuyla ilgili bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite*, s. 39; Karaismail, *Fahreddin er-Râzî’nin Önerme Anlayışı*, s. 50-51; aynı önerme örneği için ayrıca bk. Daşdemir, *İbn Sînâ Mantığında Modalite*, s. 41.

51 El-Rouayheb, “Arabic Logic after Avicenna”, s. 72, 81.

El-Rouayheb'in burada vasfı okumaya örnek olarak gösterdiği "Bütün uyuyanlar zorunlu olarak uyur" önermesi de onun "Her bekâr zorunlu olarak evli olmayandır" önermesiyle aynı problemi taşımaktadır. İbn Sînâ'ya göre bir önermede özne ve yüklem aynı olmasının imkânsızlığı sebebiyle bu sözün önerme olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bu problemin yanı sıra bu örnek bağlamında başka bir problem daha söz konusudur. Buna göre, El-Rouayheb burada "Bütün uyuyanlar zorunlu olarak uyur" önermesinin vasfı okumaya göre doğru, zatî okumaya göre yanlış olduğunu ifade etmektedir ancak uyuma niteliğiyle nitelenen her bir zata, uyuma yüklemi, öznenin zatına yüklenen bu nitelik bakımından değil, zat bakımından süreksiz zorunlu olarak yüklenir. Bir başka deyişle uyumanın, canlının türe eşit ayrık arazi olması sebebiyle "uyuyan olma" niteliğiyle nitelenen her bir zata yani her bir canlıya, özne-terimin ne olduğundan bağımsız olarak uyuyan olma niteliği süreksiz zorunlu olarak yüklenmektedir. Dolayısıyla bu önermenin/sözün herhangi bir nitelik bakımından doğru olduğunun söylenmesi doğru değildir. Yine El-Rouayheb burada vasfı okumada "öznenin nitelendiği belirli bir nitelik bakımından"; zatî okumada ise "zatî olmayan nitelikleri dikkate almaksızın" yüklem özne için belirli bir kiple doğru olduğu ifade etmektedir. El-Rouayheb'in bu açıklaması, bu çalışmada daha önce işaret edilen, vasfı okumanın tam olarak hangi anlamda kullanıldığına belirtilmemiş olması bakımından belirsizlik içermektedir. Bu hususun aydınlatılması, bu önermeler arasındaki kapsama/içerilme ilişkilerinin doğru bir şekilde anlaşılması ve İbn Sînâcı mantıkta modal önermelerin doğru olarak okuyucuya sunulması bakımından önemlidir.

Strobino da *Avicenna's Theory of Science: Logic, Metaphysics, Epistemology* isimli kitabında İbn Sînâ'nın, Aristotelesçi çerçevede iki radikal yenilik sunduğunu, bunlardan ilkinin, ona göre *her yüklemli önermenin* açık ya da kapalı bir şekilde modal olması, ikincisinin ise *her yüklemli önermenin* iki farklı şekilde yorumlanabilmesi olduğunu söyledikten sonra açıklamalarını şu şekilde devam ettirmektedir:

[Bu iki farklı yorum] bizim, yüklem ve özne tarafından gönderimde bulunan gönderge (*referent*) arasındaki ilişkiyi (i) gönderimde bulunan gönderge var olduğu sürece mi yoksa (ii) özne ile nitelendiği ya da açıklandığı sürece mi dikkate aldığımızıza dayanır. İlk okumaya göre doğru olan zorunlu bir önerme örneği, "Her yürüyen şey, var olduğu sürece zorunlu olarak canlıdır" önermesidir ki bu önerme, "yürür" [yükleminin] öznesi bilfiil yürümediğinde bile doğrudur. İkinci okumaya göre doğru olan zorunlu bir önerme örneği ise "Her yürüyen şey, yürürken zorunlu olarak hareket eder" önermesidir ki bu önerme, "yürür" [yükleminin] öznesi bilfiil yürümediğinde doğru ya da yanlış olabilir (öznenin başka bir yolla hareket etmesine bağlı olarak). Birinci kriter (*iki yenilikten ilki: zamansal ya da özcü modalite*) niteliğin, özne ile gönderimde bulunan göndergeye ait

olma zamanını ve yolunu belirlerken (bazan, her zaman, mümkün olarak, zorunlu olarak vb.) ikinci kriterse (*özne-terimin okunması*) özne ile gönderimde bulunulan göndergeye, ilk kriter tarafından belirlenen şekilde ait olan nitelik ile ilgili iki ayrı zaman çerçevesi daha tanımlar. Bu iki zaman çerçevesi şunlardır: (i) Özne-terimle gönderimde bulunulan zatın sürekli varlığı (ki burada özne-terim yalnızca bu göndergeye gönderimde bulunma amacına hizmet eder) ve (ii) göndergenin bilfiil özne-terimle nitelendiği zaman. Bu iki okuma *İbn Sînâ sonrası gelenekte* genellikle “göndergesel” (*referential*) ya da “zatî ve “vasfî” olarak isimlendirilir.⁵²

Strobino bu açıklamasında genel olarak zatî okumada yüklemün öznenin zatı için doğru olmasının, öznenin zatı var olduğu *sürece* doğru olmasına; vasfî okumada ise yüklemün öznenin zatı için doğru olmasının ise öznenin zatı özne-terimle ile nitelendiği *sürece* doğru olmasına dayandığını belirtmektedir.⁵³ Strobino, Street’in yaptığı gibi buradaki zatî-vasfî ayırımına dair açıklamalarını doğrudan *el-İşârât*’taki zorunlu önerme şartlarına dayandırmış; zatî önermelerin ilk, vasfî önermelerin ise ikinci tür zorunluluk şartına sahip olduğu düşüncesinden hareketle bu önermeleri tanımlamıştır. Strobino’nun bu açıklamasındaki öncelikli problem, daha önce Street’in açıklamaları bağlamında işaret edildiği gibi, zatî-vasfî ayırımına dair kriterlerin söz konusu iki zorunluluk şartına dayanmasına rağmen, burada açıklanan “zatî-vasfî okuma” ayırımının genel mutlak ve modal, bütün yüklemli önermeler bağlamında yapılmış olmasıdır. Ancak daha önce de açıklandığı üzere bu tutum, İbn Sînâ mantığında genel mutlak ve modal, bütün yüklemli önermeleri kuşatan bir zatî-vasfî önerme ayırımının söz konusu olmaması sebebiyle sorunludur.⁵⁴ Strobino’nun bu açıklamasındaki ikinci problem, onun burada zatî ve vasfî yorumun açıklaması olarak sunduğu İbn Sînâ’nın *el-İşârât*’taki zorunlu önerme taksimindeki ilk iki zorunluluk şartının “özne-terimin okunması” hakkında olduğunu ifade etmesidir. Zira burada söz konusu edilen iki şart, özne-terimin okunması ile ilgili değil, yüklemleme akdiyle ilgilidir.⁵⁵ Özne-terimle ilgili İbn Sînâ’nın zikrettiği şartlar arasında ise bu iki şart bulunmamaktadır.⁵⁶

52 Strobino, *Avicenna’s Theory of Science*, s. 144. Strobino ve Thom’un bu paraleledeki açıklamaları için ayrıca bk. Strobino - Thom, “The Logic of Modality”, s. 344-45.

53 Zatî okuma tanımı için ayrıca bk. Strobino, *Avicenna’s Theory of Science*, s. 146.

54 Strobino “İbn Sînâ’s Logic” başlıklı çalışmasında da benzer şekilde zatî ve vasfî okumayı *süreklilik ifade eden* “zat var olduğu sürece (*as long as what is picked out by the subject exists*)” ve “nitelendiği sürece (*as long as it is qualified/described*)” şartlarından hareketle açıkladıktan sonra genel mutlak önermenin aslı anlamı olan ve *süreklilik ifade etmeyen* genel mutlak önermelerin ikinci yorumunu “zatî tek yönlü mutlaklık (*referential one-sided absoluteness*)” olarak açıklamaktadır.

55 Bk. Tablo 3.

56 İbn Sînâ’nın özne-terim ile ilgili görüşleri için bk. Karaismail, “İbn Sînâ ve Fahred-din er-Râzi’ye Göre Tümel Önermenin Öznesi”.

Bu noktada Strobino'nun zatî ve vasfî önermelerde yüklemlemeyle ilgili açıklamalarında söz konusu olan başka bir probleme daha işaret edilmesi yerinde olacaktır. Buna göre Strobino, zatî okumada önermenin ifade ettiği ilişkinin, öznenin gönderimde bulunduğu şey ile yüklem arasında; vasfî okumada ise ilişkinin, yüklem ve özne arasında, yani onların kavramları arasında olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Ancak bütün yüklemli önermelerde, onlarda yüklem öznenin zatına, öznenin zatı bakımından mı yoksa öznenin zatına yüklenen zatî olmayan bir nitelik bakımından mı yüklendiğine bakılmaksızın özne-terim ve öznenin zatı arasındaki (*vaz'* akdi) ve yüklem ve öznenin zatı arasındaki (yüklemleme akdi) olmak üzere iki ilişki söz konusudur. Dolayısıyla örneğin nitelik bakımından sürekli zorunluluk ifade eden genel şartlı bir önerme, yüklem ve özne-terim arasındaki tek yönlü bir ilişkiye değil, özne-terimin öznenin zatıyla gönderimde bulunma ilişkisi ve yüklem öznenin zatıyla nitelenme ilişkisi olmak üzere iki yönlü ilişkiye sahiptir. Bu bakımdan İbn Sînâ'nın yüklemli önerme sisteminde bazı önermeler arasında bu yönden fark olduğu doğrultusundaki açıklamalar isabetli görünmemektedir.⁵⁸

Sonuç

İbn Sînâ'nın yüklemli önerme anlayışını ele alan çağdaş çalışmalarda İbn Sînâ'ya atfedilen ve İbn Sînâcı mantıkçıların da benimsediği söylenen "zatî-vasfî" önerme ayırımına dair açıklamaların analiz edildiği bu çalışmanın sonucunda, çağdaş araştırmalardaki zatî-vasfî önerme ayırımına yönelik açıklamaların birçok bakımdan İbn Sînâcı mantıktaki genel mutlak ve modal önerme anlayışıyla örtüşmediği, bu açıklamaların kendi içlerinde de birtakım tutarsızlıklara sahip olduğu ve bu bağlamda verilen örneklerin büyük oranda problemlili olduğu tespit edilmiştir. İkincil literatürdeki söz konusu açıklamalarda görülen başlıca sorunlar, bu çalışmalarda zatî-vasfî ayırımıyla tam olarak neyin kastedildiğinin, bu ayırımın İbn Sînâ'daki dayanağının ne olduğunun ve bu önermelerin birbirleriyle ilişkilerinin mahiyetinin tutarlı bir şekilde belirtilmemesidir. Görünen o ki söz konusu problemlerin temel kaynağı, ikincil literatürde, İbn Sînâ'nın zorunlu önermeler bağlamında yer verdiği iki zorunlu önerme şartından hareketle genel mutlak önermelerin iki yorumunu da içeren bir zatî-vasfî okuma ayırımına ulaşılmaya çalışılmasıdır. Yine İbn Sînâcı mantık geleneğinde var olduğu iddia edilen zatî ve vasfî önermelerin, aynı önermenin

57 Strobino, *Avicenna's Theory of Science*, s. 155. Strobino'nun bu görüşünü dayandırdığı İbn Sînâ'nın açıklamaları için bk. İbn Sînâ, *eş-Şifâ: el-Burhân*, 124.4-12. Bu pasaj için ayrıca bk. İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ: II. Analitikler*, s. 71.

58 Konuyla ilgili bk. Karaismail, "İbn Sînâ ve Fahreddin er-Râzî'ye Göre Tümel Önermenin Öznesi", s. 277-78.

birer yorumu olduğu yönündeki hâkim kanaat de özellikle Râzî sonrasında incelenen bütün yüklemli önermelerin yapıları bakımından birbirinden farklı olması ve herhangi iki ya da daha fazla sayıda önermenin, aynı yapıdaki bir önermenin farklı “okumaları/yorumları” olmaması sebebiyle sorunludur.

İkincil literatürde aktarılanlardan bağımsız olarak İbn Sînâ'nın genel mutlak ve modal önermelere dair açıklamalarından, yüklemli önermelerin tamamını içeren, tutarlı bir zatî-vasfî ayırımının çıkarılmasının söz konusu olup olmadığı sorgulandığında ise şu tabloyla karşılaşmıştır: İbn Sînâ'nın genel mutlak önermelerden hareketle izah ettiği iki önerme yorumu vaktî ve münteşir önermeler için de söz konusuysen mutlak zorunlu, genel şartlı, özel şartlı, genel örfî, özel örfî ve sürekli (*dâime*) önermeler hakkında söz konusu değildir. Bu durum, bu iki önerme yorumunun zatî ve vasfî yorum olarak isimlendirilip bütün yüklemli önermeleri kuşatacak bir şekilde ortaya konulmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Zorunlu önermeler bağlamında söz konusu olan ilk iki zorunluluk şartından hareketle elde edilen zatî-vasfî önerme açıklamasının da bütün yüklemli önermelerin süreklilik ifade etmemesi nedeniyle, bütün yüklemli önermeleri kuşatacak şekilde genişletilmesi mümkün değildir. Yalnızca genel mutlak önermelerin türleri bağlamında bir zatî-vasfî ayırımı ise bu önermeler arası ilişkilerin “zatî-vasfî” gibi bir ayırımla açıklanamayacak kadar girift olması sebebiyle mümkün görünmemektedir. Genel mutlak önermelerin iki yorumu; sürekli, genel örfî ve özel örfî önermeler; mutlak zorunlu, genel şartlı ve özel şartlı önermeler bağlamında müstakil birer zatî-vasfî okuma açıklamasının söz konusu olup olmadığı sorgulandığında da bu önermeler arası ilişkilerin zatî-vasfî ayırımı gibi bir ayırım vasıtasıyla açıklanmasının birtakım belirsizliklere ve yanlış anlamalara yol açmasının muhtemel olduğu tespit edilmiştir. Bu sebeple İbn Sînâ'nın ve İbn Sînâcı mantıkçıların kullanmadığı bir ayırım yerine, halihazırda her biri İbn Sînâcı mantıkçılar tarafından özel olarak tanımlanmış olan genel mutlak ve modal önermeleri kendi isimleriyle kullanıp söz konusu belirsizlik ve problemlerden kurtulmak, bu konuda takınılacak en sıhhatli tutum olarak görünmektedir.

Bibliyografya

- Aristotle, *On Sleep*, çev. J. I. Beare, *The Complete Works of Aristotle*, ed. J. Barnes, Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Aristotle, *Prior Analytics*, çev. A. J. Jenkinson, *The Complete Works of Aristotle*, ed. J. Barnes, Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, çev. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- Aybay, Engül, *Efdalüddin el-Hüncî'de Kipler Mantiğı* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Büyükkada, Samet, *İbn Sinâ'da Modal Mantık-Metafizik İlişkisi Bağlamında Çağdaş Özcülük Tartışmaları* (doktora tezi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.
- Chatti, S., "Avicenna (Ibn Sinâ): Logic", *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/ibn-sina-avicenna-logic/> (erişim: 30.05.2024).
- Daşdemir, Yusuf, *İbn Sinâ Mantığında Modalite*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 2021.
- El-Rouayheb, Khaled, "Arabic Logic after Avicenna", *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, ed. C. Dutilh Novaes – S. Read, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, s. 67-93.
- El-Rouayheb, Khaled, *İslam Mantığının Gelişimi: 1200-1800*, çev. Yusuf Daşdemir, İstanbul: Klasik Yayınları, 2022 (orijinali için bk. *The Development of Arabic Logic (1200-1800)*, Basel: Schwabe Verlag, 2019).
- Gutas, D., *Avicenna and the Aristotelian Tradition*, Leiden - Boston: Brill, 2014.
- Hüncî, *Keşfü'l-esrâr an gavâmizü'l-efkâr*, nşr. Hâlid er-Rüveyhib, Tahran: Müessesese-i Peşûheş-i Hikmet ve Felsefe-i İrân, 1389 hş.
- İbn Sinâ, *eş-Şifâ: el-Burhân*, nşr. Ebü'l-Alâ Affî, Kahire: el-Matbaatü'l-Emîriyye, 1956.
- İbn Sinâ, *el-İşârât ve't-tenbihât*, Fahreddin er-Râzî, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbihât* içinde, nşr. Ali Ruzâ Necefzâde, I-II, Tahran: Encümen-i Âsâr, 1384 hş.
- İbn Sinâ, *eş-Şifâ el-Mantık: el-Kıyâs*, nşr. Saîd Zâyed, Kahire: el-Hey'etü'l-âmme li-şuûni'l-metâbi-i'l-Emîriyye, 1383/1964.
- İbn Sinâ, *en-Necât*, nşr. Mâcîc Fahrî, Beyrut: Dâru'l-âfâk'l-cedide, 1405/1985.
- İbn Sinâ, *Kitâbu's-Şifâ: II. Analitikler*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn Sinâ, *Mantıku'l-meşrikiyyîn*, Kum: Mektebetü Âyetullahî'l-uzmâ Mar'aşî en-Necefî, 1405.
- İbn Sinâ, *el-Mesâilü'l-garibetü'l-İşriyye*, *Collected Texts and Papers on Logic and Language*, ed. Mehdi Mohaghegh – Toshihiko Izutsu, Tehran: Tehran University Press, 1974, s. 81-103.
- İbn Sinâ, *Kitâbu's-Şifâ: Sofistik Deliller*, çev. Ömer Türker, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn Sinâ, *el-Muhtasarü'l-evsat fi'l-mantık*, nşr. Seyyid Mahmûd Yûsuf Sâni, Tahran: Müessesese-i Pejûheşî-yi Hikmet ve Felsefe-i İrân, 1396 hş.
- Karaismail, Fatma, *Fahreddin er-Râzî'nin Önerme Anlayışı* (doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022.
- Karaismail, Fatma, "İbn Sinâ ve Fahreddin er-Râzî'ye Göre Tümel Önermenin Öznesi", *İslam Tetkikleri Dergisi*, 13/1 (2023): 263-291.
- Kâtîbî, *Şemsiyye Risâlesi: Tahkik, Çeviri ve Neşr*, nşr. ve çev. Ferruh Özpılavcı, İstanbul: Litera Yayınları, 2017.
- Kuşlu, Harun, *Nasiruddîn Tûsî'de Önermeler Mantiğı*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Rahman, Shahid - M. Saleh Zarepour, "On Descriptive Propositions in Ibn Sinâ: Elements for a Logical Analysis", *Mathematics, Logic, and Their Philosophies: Essays in Honour of Mohammad Ardashir*, ed. Mojtaba Mojtahedi v.dğr., Cham: Springer, 2021.
- Râzî, Fahreddin, *Mantıku'l-mûlahhas*, nşr. Ehad Ferâmerz Karâmelikî – Âdine Asgarînejad, Tahran, İntişârât-ı Dânişgâh-ı İmam Sâdik, 1381 hş.
- Râzî, Fahreddin, *Şerhu Uyûni'l-hikme*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Âtîf Efendi, nr. 1592.

- Râzî, Fahreddin, *Şerhu'l-İşârât ve't-tenbihât*, nşr. Ali Rızâ Necefzâde, I-II, Tahran: Encümen-i Âsâr, 1384 hş.
- Râzî, Kutbüddin, *Tahrîru'l-kavâidi'l-mantıkıyye fi şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye*, nşr. İlyas Kaplan, Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-ilmıyye, 2014.
- Rescher, N. – Arnold vander Nat, “The Arabic Theory of Temporal Modal Syllogistic”, *Essays on Islamic Philosophy and Science*, ed. George F. Hourani, Albany: State University of New York Press, 1975, s. 189-221.
- Sâvî, Sehlân, *el-Besâiru'n-nasırıyye fi ilmi'l-mantık*, nşr. Hasan el-Merâgî, Tahran: Müessesetü's-Sâdiku't-tbâa ve'n-neşr, 1390 hş.
- Schöck, C., “Name (*ism*), Derived Name (*ism mushtaq*) and Description (*waşf*) in Arabic Grammar, Muslim Dialectical Theology and Arabic Logic”, *The Unity of Science in the Arabic Tradition*, ed. Shahid Rahman v.dğr., Dordrecht: Springer, 2008, s. 329-360.
- Street, T., “Arapça Mantık”, *İslâm Mantık Tarihi*, çev. Harun Kuşlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 17-114 (orijinali için bk. “Arabic Logic”, *Handbook of the History of Logic*, ed. J. Woods – Dov M. Gabbay, Amsterdam-Boston: Elsevier, 2004, I., 523-596).
- Street, T., “Avicenna on the Syllogism”, *Interpreting Avicenna*, ed. P. Adamson, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 48-70.
- Street, T., “Fahreddin Râzî'nin İbn Sînâ Mantığına Yönelik Eleştirisi”, *İslâm Mantık Tarihi*, çev. Harun Kuşlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 151-168 (orijinali için bk. “Fahreddin ar-Râzî's Critique of Avicennan Logic”, *Logik und Theologie: Das Organon im arabischen und im lateinischen Mittelalter*, ed. D. Perler – U. Rudolph, Leiden: Brill, 2005, s. 99-116).
- Street, T., “İbn Sînâ ve Tûsî'de Mutlak Önermenin Çelişigi ve Döndürmesi”, *İslâm Mantık Tarihi*, çev. Harun Kuşlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 169-187 (orijinali için bk. “Avicenna and Tûsî on the Contradiction and Conversion of the Absolute”, *History and Philosophy of Logic*, 21/1 (2000): 45-56).
- Street, T., “İbn Sînâ'nın Kıyas Görüşü Hakkında Bir Taslak”, *İslâm Mantık Tarihi*, çev. Harun Kuşlu, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 115-149 (orijinali için bk. “An Outline of Avicenna's Syllogistic”, *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 84/2, (2002): 129-160).
- Street, T., “Mantık”, *İslâm Felsefesine Giriş*, ed. P. Adamson – Richard C. Taylor, çev. M. Cüneyt Kaya, İstanbul: Küre Yayınları, 2008, s. 273-292 (orijinali için bk. “Logic”, *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*, ed. P. Adamson – Richard C. Taylor, Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 247-265.)
- Street, T., “Toward a History of Syllogistic After Avicenna: Notes on Rescher's Studies on Arabic Modal Logic”, *Journal of Islamic Studies*, 11/2 (2000): 209-228.
- Strobino, R., *Avicenna's Theory of Science: Logic, Metaphysics, Epistemology*, Oakland/California: University of California Press, 2021.
- Strobino, R., “İbn Sînâ's Logic”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, Fall 2018 Edition, <https://plato.stanford.edu/ENTRIES/ibn-sina-logic/#ModaReadRefDesc> (erişim. 31.05.2024).
- Strobino, R. - P. Thom, “The Logic of Modality”, *The Cambridge Companion to Medieval Logic*, ed. C. Dutilh Novaes – Stephen Read, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, s. 342-369.
- Takcı, Harun, *İbn Sînâ'nın el-Muhtasarı'l-Evsat fi'l-Mantık Adlı Risalesi Üzerine Bir İnceleme* (yüksek lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Thom, P., “Logic and Metaphysics in Avicenna's Modal Syllogistic”, *The Unity of Science in the Arabic Tradition*, ed. Shahid Rahman v.dğr., Dordrecht: Springer, 2008, s. 361-376.
- Thom, P., *Medieval Modal Systems: Problems and Concepts*, London - New York: Routledge, 2017.
- Tûsî, Nasiruddin, *Şerhu'l-İşârât*, nşr. Süleyman Dünyâ, I-IV, Beyrut: Müessesetü'n-Nu'mân, 1992.
- Tûsî, Nasiruddin, *Esâsül-iktibâs fi'l-mantık*, nşr. Hasan eş-Şâfîi – Muhammed es-Sâid Cemâleddin, çev. Molla Hüsrev, Kahire: el-Meclisü'l-a'lâ li's-sekâfe, 2004.

Can an Essential (*Dhāti*) - Descriptive (*Waṣfī*) Distinction be Consistently Proposed in Avicennian Logic? A Critical Review of the Secondary Literature

Extended Summary

One of the distinctions frequently referred to in Islamic logic studies with reference to Ibn Sinā is the “essential (*dhāti*)-descriptive (*waṣfī*) proposition distinction” in the context of categorical propositions. According to scholars who refer to this distinction, Ibn Sinā interpreted categorical propositions as *referential/substantial/essential* and *descriptive/qualitative* in his system, and the propositions corresponding to these two interpretations are named “essential” and “descriptive” in the post-Avicennian tradition. Explanations of the “essential-descriptive distinction” in Islamic logic studies are addressed in detail in the center of the works of Tony Street, who first introduced the essential-descriptive distinction to the secondary literature. This article aims to examine whether there is an “essential-descriptive” distinction in Avicennian logic in the context of categorical propositions, as it is often claimed in modern Islamic logic studies. A secondary aim is to investigate the possibility that an “essential-descriptive distinction”, which is not directly present in Avicennian logic, can be consistently derived from Avicennian logic, regardless of the explanations in contemporary studies.

To this end, in the first section, two interpretations of general absolute propositions according to Ibn Sinā are described. According to the first interpretation, in the proposition “Every J is B”, “every J” refers to each of the things that are characterized by J in the intellect and that the intellect assumes to be so; according to the second interpretation, “every J” refers to each of the things that are actually characterized by J at least at one time, but which the intellect does not assume to be J at the time of judgment. For Ibn Sinā, there is a difference between these two interpretations and knowing this difference is important for a precise understanding of Aristotle’s explanations of general absolute propositions. In the second section, the necessary proposition types according to Ibn Sinā are summarized, as they are largely cited as a basis for the explanations of essential-descriptive propositions in the secondary literature. Accordingly, as a result of his understanding of subject-term, predication, and the five universals, Ibn Sinā concluded the absolute necessary, general conditional, temporal, spread, and necessary propositions in terms of predication. In the third section, the definition and grounds of the “essential-descriptive” distinction according to Street are first analyzed. Following this, apart from Street’s explanations, the possibility of a consistent explanation of the “essential-descriptive” distinction in the context of categorical propositions in Avicennian logic is discussed.

According to Street, the basis of the essential-descriptive distinction in Ibn Sinā is the first and second conditions of necessity that Ibn Sinā mentions in *al-Ishārāt* in the context of the types of necessary propositions. However, in his explanations of the distinction between essential and descriptive propositions, Street uses these two conditions of necessity as the basis for his explanations of the two interpretations of general absolute propositions. Since the two conditions of necessity and the two

interpretations of general absolute propositions have different meanings, Street offers an incoherent explanation of essential and descriptive propositions in many contexts. Independently of the explanations in the secondary literature, an analysis of Ibn Sînâ's explanations regarding the two conditions of necessity and the two interpretations of general absolute propositions indicates that, based on these two explanations, it cannot be consistently claimed that there is an "essential-descriptive" distinction in Avicennian logic that includes all categorical propositions. Street's explanation of the "essential-descriptive" distinction only in the context of the two interpretations of general absolute propositions, continuous, general conventional and special conventional propositions or only in the context of necessary propositions also involves some problems and inconsistencies.

Another problem in the majority of explanations of the distinction between essential-descriptive propositions in the secondary literature is the explanation that the truth value of a proposition depends on whether it is read/interpreted as essential or descriptive. However, the categorical propositions in post-Avicennian logic are different from each other in terms of their form, and these propositions are not different "readings/interpretations" of the same proposition, such as the proposition "Every J is necessarily B". In conclusion, it can be said that it is not possible to make an "essential-descriptive" distinction explanation that includes both modal and general absolute propositions, and that the essential-descriptive distinction made in the context of only general absolute or only modal propositions is problematic in many ways. Therefore, it appears that the ideal method of discarding these ambiguities and problems is to use the general absolute and modal propositions, each of which is explained by Avicennian logicians with a specific definition, with their own names and definitions, instead of classifying and describing them as "essential-descriptive".

Keywords: Ibn Sînâ, categorical proposition, essential proposition, descriptive proposition, modality, Tony Street